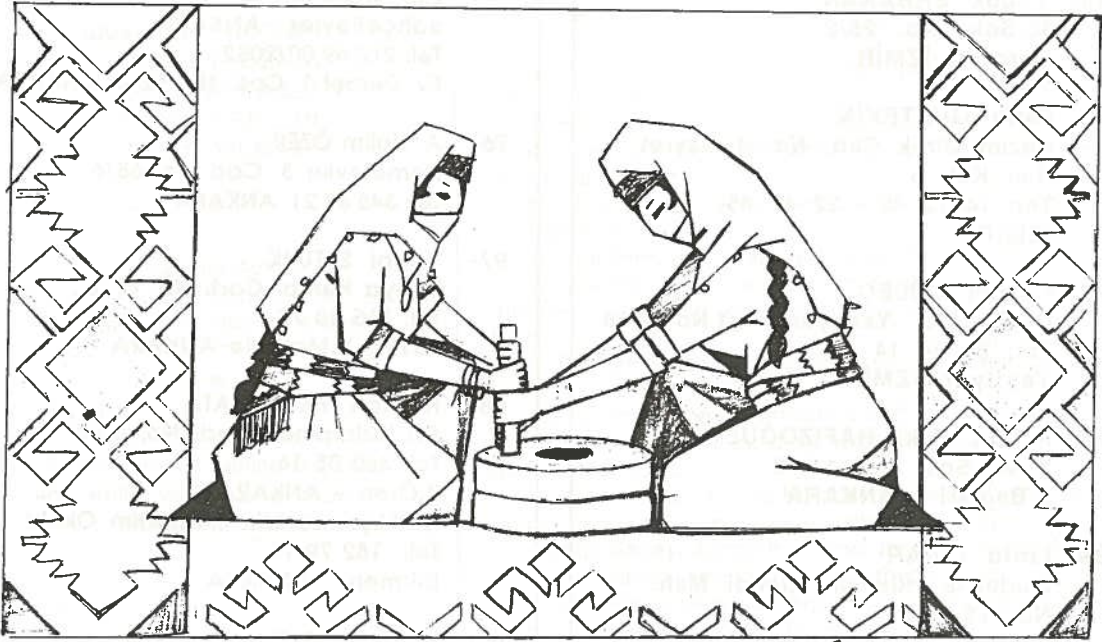

adın

DÜŞÜN VE SANAT DERGİSİ

6/92

Dr. Vâkîf ÖZKUL
Prof. Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI
Ahmet SAMUR
Dr. Kriton DİNÇMEN

Murat KUŞCUBAŞI
Münir CERİT
Akif UĞURLU
İlhami TURAN

ABONELERİMİZ

- 130- Alaattin YAZICI
Keresteci Aziz Sok. No. 7/2
Kadıköy-İSTANBUL
- 131- Hüseyin SELÇUK
Kaşpınar Köyü Muhtarı
AĞIN - ELAZIĞ
- 132- İlhami TURAN
1703. Sok. No. 76/7
35600-Karşıyaka-İZMİR
- 133- Doğan ADIGÜZEL
8. İdare Mahkememesi Üyesi
Ulus-ANKARA
- 134- Yüksel GEMALMAZ
Adalararası Sok. No. 11/8
D.Bahçe ANKARA
- 135- Selçuk ERBAKAN
36.Sok. No. 25/2
Bornova-İZMİR
- 136- Fatih GÜLTEKİN
Kazım Dirlik Cad. No. 4 Gayret
Han Kat. 6
Tel: 14 12 40 - 32 41 45
İZMİR
- 137- Osman GÜLEÇ
Ordu Cad. Yeşilyurt Apt.No.42/18
Tel: 27 44 14
Yeşilyurt-İZMİR
- 138- Prf.Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI
Yuva Sok. No. 11/10
S.Bağları - ANKARA
- 139- Lütfü ÇINAR
Müderri Hüseyin Efendi Mah.
No. 15
23960 / AĞIN-ELAZIĞ

AĞIN DERGİSİ
SİZLERİN KATKILARI İLE
DAHA GÜÇLÜ OLACAK
LÜTFEN SİZDE ABONE ÜCRETLERİNİZİ
PTT 101843 NOLU
ÇEK HESABINA YATIRIN

ÜYELERİMİZ

- 92- Kadir KAPISIZ
Demetevler 12. Cad. 22. sok. no. 3/8
Tel: 346 68 27
İş deva Baharat Tel: 345 59 66
ANKARA
- 93- İsmail KAYA
Ev: Altınpark Mah. Tuğrul Bey Sok.
19/14 Tel: 317 10 26 Hasköy ANKARA
İş: Çamlıktepe Sok. no. 47/13
Sitelere -ANKARA Tel: 315 18 49
- 94- Mehmet YAZGIN
Refik Saydam Cad. Savat Sok. No.
9/12 Tel: 323 50 15 İncirli -ANKARA
İş: Gülhane İlköğretim Okulu
Matematik Öğretmeni
Tel: 321 37 12 Basınevler ANKARA
- 95- Sadi BİLGİN
TEK Gen. Müd. DAPT daire Başkanlığı
Elek. müh.
Bahçelievler -ANKARA
Tel: 212 69 00/2032
Ev: Demet 1. Cad. No. 52/5 ANKARA
- 96- A. Halim ÖZER
Demetevler 3. Cad. no. 68/6
Tel: 345 87 21 ANKARA
- 97- Vehbi ERTÜRK
Yahya Kemal Cad. No. 6/16
Tel: 315 48 78
06170 Y.Mahalle-ANKARA
- 98- H.Sinan YANDIMATA
Ev: Kızılarpınarı Cad. No. 30/8
Tel: 360 05 16
K.Ören - ANKARA
İş: Akşemseddin İlköğretim Okulu
Tel: 182 79 15
Dikmen - ANKARA
- 99- Nadir YILMAZ
Ev: Azık Sok. No. 29/15
Tel: 321 40 23
İş: Karacakaya Cad. No. 1/6
Tel: 350 66 54
Sitelere - ANKARA
- 100- M.Cavit ALPASLAN
Ahmet Hamdi Sok. No. 12/18
Tel: 315 01 06
Y.Mahalle - ANKARA

Sahibi
AĞIN Kültür ve Dayanışma Derneği
Adına
Dr. VÂKIF ÖZKUL

★
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
MUAMMER NİKSARLI

★
Yazı Kurulu
Nihat ASYALI
Dr. Vâkif ÖZKUL
Nihat İSPİR
Rüştü ASYALI
Muammer NİKSARLI
H.Cüneyt ÖZKUL
M.Cavit ALPASLAN
Yıldız İRENGÜN
Nadir YILMAZ

★
Yazışma Adresi
Necatibey Cad. Uysal Apt. No. 20/16
Tel: 230 11 54 06430 - ANKARA

★
Banka Hesap Numarası:
Ziraat Bankası/Yenişehir Şubesi
Ağın Kültür ve Dayanışma Derneği
Hesap No: 16890

★
Gönderilen yazılar yayınlansın
yayınlansın iade edilmez ve
telif ücreti ödenmez.

★
DERGİMİZ AYDA BİR ÇIKAR
Yıl: 2 Sayı: 10/1992
Dizgi-Grafik: Fatih ZİNCİR 231 44 39
Baskı: Tarhan Ofset - 229 91 55
Ön Kapak: Aysel (Soylu) SERİN

BEKLENTİLERİMİZ

İkinci "AĞIN" Eylül 91 de tekrar yayın hayatına başladığı zaman uzun ömürlü olmasını, çok yaşamasını istiyor ve böyle arzu ediyorduk. Sonsuza kadar sürmesini elbette ki bekleyemezdik. Gelecekte bir gün kesintiye uğrarsa, bu meşaleyi alıp götürecek yeni kuşakların çıkacağını da her zaman düşünmekteyiz. Ağın bu kuşakları yetiştirmeye örnek beldelerden biridir.

İçimizden nadir olarak çıkan kendini bilmezlerle, dürüst Ağın'lı inandığından, önceki aldatılmışlığını anımsayarak Ağın Dergisi'ne biraz kuşkuyla bakanlarımız olmuştur.

Derneğin ve Dergimizi çıkaranların isimleri güvence yarattığından (tevazuya hiçte gerek görmüyorum) istekler gün geçtikçe artmaktadır.

Türkiye'mizin her köşesindeki, Dergiyi görüp, duyan hemşehrilerimizden istekler gelmektedir. Sanırım, bu durum hepimiz için büyük bir mutluluktur.

Bu tür isteklerin yanında;

1. Dergide bilimsel yazıların yayınlanmasını istemeyenler,
2. Sadece Ağın'la ve Ağın'lılarla ilgili yazıların çıkmasını isteyenler,
3. Şiirlerle doldurulmasını arzu edenler,
4. Yöremizle ilgili resimlere, fotoğraflara çok yer verilmesini dileyenler,
5. Ağın'dan yetişenlerle röportajlar yapılmasını söyleyenler,
6. Gençlere, çocuklara ağırlık verilsin diyenler,
7. İş sahibi olmuş hemşehrilerimizin, yaşam öyküleriyle birlikte işyerlerinin de fotoğraflarının yayınlanmasını isteyenler,
8. Dini yayın ve düşüncelere yer ayrılmasını arzu edenler.

Bu sayıları daha da artırabiliriz. Bana sorarsanız hepsine evet derim. Yeter ki, dergimizin yapraklarına "siyah bir gölge" düşmesin.

İnsanların bilinçaltı ve bilinçüstü isteklerinin tümüne birden doyum sağlaması olanaksızdır. Ülkelerinde öyle.

Döğüş-Savaş, itişme-kakışma, insanlar ve etnik kökenli guruplar, dinleri ayrı olanlar, mezheb'i farklı olanlar, yan yana ve içiçe yaşamasını öğreniyorlar. Bu öğrenme bittiği zaman NE GÜZEL BİR DÜNYA çıkacak ortaya.

Ağın Dergisinde de hepsine yer vermeye çalışıyoruz. bilimsel ve Kaynakça bir dergi olması için bilimsel yazılara katlanalım. Hep bizleri değil biraz da başkalarını tanıyıp öğrenelim. Şiirler ve fotoğraflarla nostaljimizi giderelim. Gençlerin ve çocukların yazılarına ve isteklerine (Ataerki yapımız kabullenmese de) kulak verelim. Röportajlar ve tanıtım yazıları yayınlayalım. Bu konuda, rahmetli Cevat amcamız yirmibeş yıl evvel öncülük etmişti. Ben ve çok az kişi yürütmeye ve örnek olmaya çalıştık. Ölmüş ve yaşayan büyüklerimizin oğulları, yeğenleri neredeler?.. BEKLENTİLERİMİZ çünkü başkalarının bilemeyeceği en doğru ve köklü bilgileri onlar verebilirler.

Hepinize saygı ve sevgi hepimizden.

Dr. Vâkif ÖZKUL

LAİKLİK

- I -

Prof. Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI(*)

I. KONU

Konu, hukuk düzenimizin, bu düzenle biçimlenen toplumumuzun özünü, esasını teşkil eden⁽¹⁾ laikliktir.

Nitelikleri itibariyle teokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunun⁽²⁾ yıkılması, yerine niteliği laiklik olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla⁽³⁾ Türk toplumunun siyasi, ekonomik, hukuki, toplumsal ve kültürel yapısına giren laiklik⁽⁴⁾ nedense her zaman tartışma konusu olmuştur ve halen tartışma konusu olmakta devam etmektedir⁽⁵⁾. Ancak, pozitif bir değer olmasına rağmen, laikliğin bugüne dek bir tanımı yapılamadığından⁽⁶⁾, tartışmaların, bir çoğu pek fazla işe yaramamış⁽⁷⁾, dolayısıyla bu kavramın ne olduğu, kapsamı ve sınırlarının neden ibaret bulunduğu konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır⁽⁸⁾.

Kısır tartışma ortamından çıkmak, geçerli yeni bir tartışmayı başlatmak, ancak laikliği tanımlamak, kapsamını ve sınırlarını belirlemekle mümkündür.

Burada, kısaca, laiklik tanımlanmaya, kapsamı ve sınırları belirlenmeye çalışılacaktır⁽⁹⁾.

II. LAİKLİĞİN TANIMI

1. İktidar olgusu

İnsan hayatı, toplum hayatıdır. Tek insan sadece bir soyutlamadır. Tarihsel olarak, insana, toplumsal gruplar dışında rastlanmamıştır⁽¹⁰⁾.

İster örgün, ister yaygın olsun, ilker veya gelişmiş her toplumda, bir iktidar olgusuna rastlanmaktadır. Gerçekten, bugüne dek, bünyesinde iktidar olgusu cereyan etmeyen bir toplumla karşılaşmış değildir. Bu demektir ki, nerede bir toplum varsa orada bir iktidar olgusu vardır; nerede bir iktidar olgusu varsa, orada bir toplum bulunmaktadır⁽¹¹⁾.

Yaygın toplumdan örgün topluma geçildikçe iktidar olgusunun giderek yaygınlıktan kurtulup örgünlüğe gittiği gözlenmektedir. İktidar olgusunun mükemmel düzeyde örgünleştiği toplumsal düzen Devlet düzenidir⁽¹²⁾. Devlet düzeninde, iktidar olgusu düzenin kurucu bir unsurunu oluşturmaktadır⁽¹³⁾. Bu genelde, "egemenlik" terimiyle ifade edilmektedir⁽¹⁴⁾.

2. İktidar olgusunun niteliği

İktidar olgusunun niteliğinin neden ibaret olduğunu ortaya koymak, ancak insanın niteliklerine gitmekle mümkündür.

İnsan, her canlı varlık gibi, çevrenin değişen şartlarına uyar. Beşeri organizmanın bu işlevine, uyma veya intibak denmektedir⁽¹⁵⁾. Intibak olayı, fizyolojik bakımdan, "dahili uzvî intibak" ve "harici uzvî intibak" olarak ikiye ayrılır⁽¹⁶⁾.

Tabii bu yeteneğin derecesi, kişiden kişiye değişmektedir⁽¹⁷⁾. Uyma veya intibak, toplumda, ya "pasif" ya da "aktif uyma" biçiminde ortaya çıkmaktadır⁽¹⁸⁾.

Belli bir tarihi toplumsal kesitteki, belli dengelerin bir ürünü olan toplumsal iktidarı kabullenme, buna uyma, pasif intibak⁽¹⁹⁾; mevcut iktidara karşı olmak, yeni dengelere dayanan yeni bir iktidar yaratma çabaları aktif intibaktır⁽²⁰⁾. "Beşeriyet kendi inkişafını intibak kabiliyetinin bu aktif şekline medyundur"⁽²¹⁾.

Toplumsallaşma dokusunu oluşturan bu doğal olgu, toplumda idare eden/idare edilen farklılaşmasını sağlamakta, dolayısıyla her toplumda aktif uyma yeteneğine sahip bireylerden oluşan bir idare edenler grubuna yer vermektedir⁽²²⁾. Bu grup, uyulması zorunlu davranış kuralları koyarak toplumsal hayatı

düzenlerken, fiil toplumda egemenlik de icra etmektedir⁽²³⁾.

Böyle olunca, iktidar olgusunun kaynağı, insanların doğal olarak bu uyma veya intibak yeteneği olmaktadır. Bu toplumda, iktidar olgusunun kaynağını, "İnsanın beşeri tabiatında" bulması; bu kuvvetin "insanın tabiatından" kaynaklanması demektir⁽²⁴⁾. Bundan çıkan sonuç, toplumda iktidar olgusunun, niteliği bakımından, maddi ve manevi, deneysel bir yeri olduğudur.

3. İktidar olgusunu düzenleme

İdare edenler/edilenler farklılaşması, aslında iktidar olgusunun örgünleşmesidir⁽²⁵⁾. İktidar, yaygınlıktan kurtularak örgünleştikçe, kurumlaşmakta, böyle etkinlik ve kalıcılık kazanmaktadır⁽²⁶⁾. Gerçekten, iktidar olgusunun örgünleşmesi, açıkçası toplumlaşma, ancak söz konusu bu olgu üzerine uyulması zorunlu davranış kuralları oluşturmakla mümkündür⁽²⁷⁾. Bu demektir ki, bir topluluk toplumlaşırken iktidar olgusu üzerine uyulması zorunlu davranış kurallarının oluşması, iktidar olgusunu düzenlemedir⁽²⁸⁾.

4. İktidar olgusunu düzenlemede temel düşünceler

İktidar olgusunu düzenleme, aslında, doğa düzeninden farklı normatif bir düzen oluşmaktadır⁽²⁹⁾. Bugün, gerçekten, doğa salt bir olgular sistemi bütünü olarak algılanırken⁽³⁰⁾; toplum, bir yandan doğanın bir parçası olarak, tıpkı doğa gibi bir olgular sistemi bütünü, öte yandan bundan tamamen farklı bir kurallar sistemi bütünü olarak algılanmaktadır⁽³¹⁾.

Kuşkusuz, her sistem temelde bir düşünceye bir varsayma dayanmak zorundadır. Bu olmadığı takdirde, her halde, bir sistemde söz etmek mümkün olmaz. İktidar olgusunun düzenlenmesi söz konusu olduğunda, sistemin temelini oluşturan düşünce, varsayım, ya deneysel, ya metafizik bir kavram olmaktadır. Öyle ki; iktidar olgusunu düzenlemede, düzeni oluşturan en son halkaya varıldığında, iktidarın kaynağı ya ilahi iradedir, ya beşeri iradedir denmektedir. Eşyanın tabiatı gereği zaten üçüncü bir seçenek mevcut değildir⁽³²⁾.

İktidarın kaynağının ilahi irade veya beşeri irade olduğunun kabulü, evrenin farklı algılanmaları sonucunu doğurması bir yana⁽³³⁾, birbiriyle bağdaşır olmayan farklı düşünce sistemlerine, dolayısıyla farklı düzenlere vücut vermektedir. İktidarın kaynağının ilahi irade olduğu kabul edildiğinde, buradan ilahi düşünce sistemleri, dolayısıyla ilahi toplumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, iktidarın kaynağının beşeri irade olduğu kabul edildiğinde, buradan başarı düşünce sistemleri, dolayısıyla beşeri toplumsal yapılar doğmaktadır. İki ucun ortalamasını almak, mantıksal olarak mümkün olmamaktadır. Üstelik, toplumsal gerçeklik de bunu doğrulamaktadır. Hiç bir

toplumsal gerçeklikte böyle telifçi bir yapıya rastlanmıştır değildir⁽³⁴⁾.

Demek ki, burada, birbiriyle bağdaşır olmayan, kristalize, iki farklı düşünce sistemi, dolayısıyla iki farklı toplumsal yapılanmayla karşı karşıya bulunmaktadır. İktidarın kaynağı ilahidir dendiğinde, bundan teokratik/skolastik düşünce sistemleri, dolayısıyla teokratik hukuk/devlet/toplum yapıları; iktidarın kaynağı beşeridir dendiğinde, bundan, ilahinin karşıtı laik düşünce sistemi, dolayısıyla laik hukuk/devlet/toplum yapıları ortaya çıkmaktadır⁽³⁵⁾.

Böyle olunca, laikliğin tanımında, yegâne itibar edilebilecek beşeri bir esas belirlenmiş olmaktadır. Bu, iktidarın/buyurma erkinin/ egemenliğin izafe edildiği kaynakta yatmaktadır. Öyleyse, tanımlarsak, laiklik; bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi Devletin temel unsuru olan iktidarın/devlet kudretinin/ egemenliğinin kaynağının beşeri irade olmasıdır⁽³⁶⁾. Madem "fikri menşei itibarıyla her düzen insanın yarattığı bir eser, yani suni veya insani bir nizamdır⁽³⁷⁾, zorunlu olarak, iktidarın/devlet kudretinin/ egemenliğinin bağlanabileceği yegâne deneysel temel, beşeri irade olacaktır.

5. İktidarın meşruluğu

Temelde, iktidarın dolayısıyla toplumsal düzenlerin, kaynağıyla meşruluğu arasında, zorunlu bir bağıntı kurulmuştur⁽³⁸⁾. Zaten, iktidarın kaynağını aramak, bir yerde, iktidarı meşru kılmak ihtiyacından doğmuş bulunmaktadır.

İktidarı meşru kılmak olgusunun, karşılaştırmalı incelemelere bakıldığında, her zaman ve her yerde metafiziğe dayandırıldığı gözlenmektedir⁽³⁹⁾. "Bu metafizik her yerde ve her zaman din ile olur. Ve dinin bertaraf edildiği devirlerde de devlet mabudu, devlet putu bunun yerini alır. Zira bu gibi devirlerde muayyen bir devlet mabudu etrafında cereyan eden bir dünya görüşü hakimdir. Zamanımızın tarihi bunu açıkça göstermiştir. Bir çok memleketlerde ihtilaller neticesinde yeni rejimler meydana gelmiş ve bu rejimler mevcut devlet düzenini bertaraf ederek kuvvetle, cebirle başka bir sistem kurmaya çalışmışlardır. Fakat daima kendi rejimini meşru kılmak için ellerinden geleni yapmış bu maksatla din veya mezhebe dayanmadıkları hallerde, hususiyile laiklik, hatta din aleyhtarlığı hakim olan memleketlerde kâh materyalist (ırk), kâh spiritualist (millet), kâh Marksist (proletarya) mahiyette olan bir metafiziğe istinat ettirmişlerdir"⁽⁴⁰⁾.

Demek ki, iktidarı meşru kılma olgusunun temeli, "her yerde ve her zaman din veya din yerine kaim olan muayyen bir dünya görüşü (Weltanschauung)dür." "Burada, bu gibi telkinlere muhatap olan şey, halkın ruhudur. Halkın, yani cemiyet içinde bulunanların duygularıdır. Hukuk duygusu, hukuka hürmet duygusu esas itibarıyla din ve mezhep duygularına dayanmaktadır. Halkın dine karşı olan duygusu, bu suretle muayyen bir düzenin muayyen bir idarenin

meşru olduğunu isbat hususunda vasıta olarak kullanılmaktadır⁽⁴¹⁾.

Burada, kaynağını iki değerden birine bağlayarak iktidara meşruluk izafesi, temeldeki ikilemi ortadan kaldırmış değildir. İktidarın kaynağının ister ilahi ister beşeri irade olduğu kabul edilsin, meşruluk meselesi çözümlenmiş olmamakta, her iki halde de mesele varlığını korumaktadır. İktidarın kaynağı ilahi iradedir dendiğinde iktidar ne kadar meşru iktidar olmazsa, iktidarın kaynağı beşeri iradedir dendiğinde de iktidar o kadar meşru iktidar olmaz⁽⁴²⁾. Meşruluk meselesi, her iki halde aynı biçimde ortaya konduğundan, bugün, artık bu ikilemin dışında tartışılmaktadır⁽⁴³⁾.

Böyle olunca, iktidarın kaynağını ilahi veya beşeri irade saymak, iktidarın meşruluğundan çok, toplumu/düzeni algılamakla ilgili olmaktadır. Toplum/düzen, ya ilahi irade açısından algılanır, bu halde teokratik toplum düzenleri ortaya çıkar, ya beşeri irade açısından algılanır, bu halde laik toplum düzenleri ortaya çıkar. Öyleyse bu açıdan laiklik, toplumu düzeni beşeri bir algılama biçimidir.

Buradan laikliğin kapsamı meselesi ortaya çıkmaktadır.

III. LAİKLİĞİN KAPSAMI

6. Modern devletin niteliği

Devlet; bir halkın, belli bir toprak üzerinde, kendisini bir hükümetin buyruğu altına koyarak, siyaseten örgütlenmesi sonunda ortaya çıkan toplumsal bir kurumdur⁽⁴⁴⁾. Demek ki, devleti vurgulayan özellik belli bir düzenlemeyle kurumlaşan iktidar olgusudur. Bu yüzden, devlet, yerel olarak egemen hukuki bir düzen yahut asli hukuki bir düzen veya yerel olarak egemen bir tüzel kişi olarak tanımlanmaktadır⁽⁴⁵⁾.

Burada, egemenlik, örgün iktidar devletin, soyut süjeliğini somut kılan niteliğidir ve devleti hukuk düzeni gerçekliğine sokmaktadır; devletin temel hukuki niteliğidir, yahut devletin hukuki ehliyetinin, yani hukuk düzeni alanında devletin yapabildiği veya yapmak zorunda olduğu şeyin kaynağıdır; devletin unsurlarından biri, hatta tüm diğer unsurları tamamlayan bir unsur olarak içine toplumsal ve siyasal birlik fiilinin girdiği hukuki olgudur. Öyleyse, egemenlik kavramı, bileşimsel hukuki ifadesi olarak ortaya çıkan devlet kavramından ayrılmamakta, ama bununla sıkı sıkıya bağlantılı bulunmaktadır⁽⁴⁶⁾.

Bu demektir ki, egemenlik kavramı, zorunlu olarak ancak devlet kavramıyla bağlantılı olabildiğinden, devletin bir organa, kuruma veya varlığa izafe edilemez⁽⁴⁷⁾. Tersî düşünülüğünde, mantıksal olarak, ya devlet yoktur, ismine ne denirse densin egemenliğin izafe edildiği varlık vardır, ya bu varlık yoktur, devlet vardır. Bu, toplumsal gerçeklikle bağdaşmayan kaba bir indirgemeciliktir. Burada, ya devlet/hukuk düzeni devlet dışında bir varlığa/düzene indirgenmekte, dolayısıyla devlet/hukuk düzeni ortadan kaldırılmakta, ya da bu varlık/düzen, devlete/hukuk düzenine indir-

genmekte, dolayısıyla bu varlık/düzen ortadan kalkmaktadır. Her ikisi de çelişkidir. Egemenlik, belirtildiği üzere, devletle bağımlılık veya eşitlik durumunda olan diğer kurumlara üstünlük ilişkisinde ifadesini bulmaktadır. Bundan ötürü, bugün, egemenliğin hem teokratik teorisi (Ominis potestas a Dea), hem toplumsal mukavele teorisi, hem de halk egemenliği teorisi (sovraniâ popolare) aşılmış bulunmaktadır⁽⁴⁸⁾.

Bu durumda, modern devlette egemenliğin teokratik anlayışı mümkün olmadığından, egemenliğin beşeri iradenin bir tezahürü olduğunu kabul etmek, tek çıkar yoldur. Böyle olunca, egemenliğin kaynağının beşeri irade olmasının ifadesi laiklik, modern devletin vazgeçilmez, zorunlu bir niteliği olmaktadır⁽⁴⁹⁾.

7. Hukuk düzeni, diğer normatif düzenler, bu düzenlerin hukukta kaynaklık değeri

Bir toplumun, özellikle devletin hukuku ifadesini ister kanunda, ister toplumun yaşama biçiminde bulunsun, hukuk daima o toplumun iradesini ifade etmektedir⁽⁵⁰⁾. Bu demektir ki, hukuk, beşeri iradedir⁽⁵¹⁾.

Toplum bir kurallar sistemi bütünüdür⁽⁵²⁾. Ancak toplum, salt hukuk kurallarından oluşan bir kurallar sistemi bütünü değildir. Toplumda, hukuk kuralları yanında, din, ahlak, vs. gibi başka davranış kuralları da bulunmaktadır⁽⁵³⁾. Bu toplumun tek tür kurallar sisteminden değil, örgünleşme derecesine göre, eşit veya madun, çok zaman içiçe geçmiş bir çok tür kurallar sisteminden oluşan bir kurallar sistemi bütünü olması demektir⁽⁵⁴⁾.

Ortakdağı bu yapısal zorunluluk, "normatif önermelerin" değeri⁽⁵⁵⁾ meselesine vücut vermektedir. Normatif önermeler madem hem bir emir hem de bir değer hükmüdürler, fizik alemin tersine, zorunlu olarak, bunlar hakkında doğruluk/yanlışlık hükmü verilemez, ancak geçerlilik/adillik/etkinlik hükümleri verilebilir⁽⁵⁶⁾. Bundan çıkan sonuç, normatif âlemi teşkil eden din, ahlak, hukuk, vs. kurallarının, bunların meydana getirdiği sistemlerin birbirini geçersiz kılmamaları, tersine çeşitli bağlamlarda birlikte yaşayabilmelidir⁽⁵⁷⁾.

Elbette, din, ahlak, hukuk normatif dünyanın farklı görünümünü ifade/teşkil ettiklerinden, birbirleriyle etkileşim içerisindeyler. Hatta, bu bağlamda, "hukuk asgari ahlakıdır"da denebilmektedir⁽⁵⁸⁾. Kuşkusuz, hukukun etik değeri inkâr edilemez⁽⁵⁹⁾; ancak bu, hukukun ahlâk olduğu anlamına alınmamak gerekir⁽⁶⁰⁾. Söz konusu düşünce bizi olsa olsa ahlâkın hukukta maddi kaynak olabileceği sonucuna götürebilir. Bu yanlış olmaz, çünkü ahlâktan farksız olarak hukuk, halkın vicdanından kaynaklanmaktadır, ulusun ruhunun bir ürünüdür⁽⁶¹⁾.

Beşeri bir tasvibe ihtiyaç duymayan dine gelince, laik bir hukuk düzeninde, dine hukuka kaynaklık değeri izafe etmek mümkün değildir. Beşeri bir irade

olan hukuk, madem hukuku olduğu toplumdan kaynaklanmaktadır, toplumun ihtiyaç ve değerlerinin bir sentezidir⁽⁶²⁾. Bundan dolayı, hukukun, düzeni olduğu toplumun din ve ahlak değerlerinden etkilenmesi doğaldır. Ancak, bu ne hukukun kaynağının ilahi olduğu, ne de hukukun din düzeni olduğu anlamına gelir. Tersini düşünmek, yani "hukuk düzeni din düzenidir"; "din düzeni hukuk düzenidir" demek, hukukun beşeri irade olduğu açıkçası düzeni olduğu toplumun iradesi olduğu düşüncesiyle çelişir⁽⁶³⁾. Demek ki, dinin hukukta kaynaklık değeri, sonunda, "beşeri irade ilahi iradeye tabi midir, yoksa bundan bağımsız mıdır" meselesine gelip dayanmaktadır⁽⁶⁴⁾. Tabii burada, yukarıda belirttik, "beşeri irade ilahi iradeye tabidir" denir, dolayısıyla bundan teokratik toplum/hukuk/devlet düzenleri ortaya çıkar⁽⁶⁵⁾. "Beşeri irade ilahi iradeden bağımsızdır" denir, dolayısıyla bundan laik toplum/devlet/hukuk düzenleri ortaya çıkar⁽⁶⁶⁾. Bu soyutlamanın zorunlu sonucu, laik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, din, ancak sayılabildiği takdirde belki bir etik değer⁽⁶⁷⁾ olarak hukukun kaynağı olabileceğidir. Bu hal dışında, dinin hukukta bir kaynaklık değerinin bulunmaması gerekir.

Gerçekten, hukukun asli kaynağından hukuka vücut veren iradenin çıktığı yer anlaşılmaktaysa⁽⁶⁸⁾, bu anlamda hukukun nihai kaynağı, hukuku olduğu ulusun vicdanıdır: Hukuk, temel çizgilerinde, dil sanat, diğer ifade biçimleri, töreler vs., gibi içinden çıktığı toplumun ruhunun bir ürünüdür⁽⁶⁹⁾. Böyle olunca, dinin hukukta bir kaynaklık değerinin bulunmaması gerekmektedir, çünkü din, mahiyetinin gereği olarak, ulusun yarattığı bir ürün değildir⁽⁷⁰⁾. Öte yandan, dinin, hukukta, hukukun şekli kaynağı olarak da bir değeri bulunmamaktadır: İradenin tezahür ettiği biçim hukukun şekli kaynağına vücut vermektedir⁽⁷¹⁾. Bu anlamda, hukukun kaynağı, kanun, örf ve adet, önüne gelen somut olayda hakimnin ihtilafın çözümü için yarattığı hukuk olmaktadır⁽⁷²⁾. Kuşkusuz, bu bağlamda, dinin hukukta kaynaklık değeri yoktur. Din, ne kanun ne örf ve adet, ne de hakimnin yarattığı hukuktur, çünkü din, ne beşeri iradenin ürünüdür, ne de beşeri bir tasvibe ihtiyaç duymaktadır. Ne kadar uzun süre kullanılmış olurlarsa olsunlar, din kuralları, salt bu nitelikten ötürü, örf ve adet hukuku kuralı olamazlar. Bir örf ve adetten söz edilebilmesi için, bir davranış kuralının sürekli ve uzunca bir süre kullanılmış olması yetmez, ayrıca bu kurala herkesin uyması konusunda bir kanaatin de bulunması gerekir⁽⁷³⁾. İşte, beşeri tasvibi ifade eden bu kanaat, din kuralından farklı olarak, örf ve adet denen davranış kuralını, kaynağı itibarıyla beşeri iradenin ürünü kılacaktır.

Demek ki, laik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, din, hukukun, ne aslî/maddî ne de şekli kaynağıdır. Böyle olunca, laik bir toplumda, hukuk kuralı yanında din kurallarının, açıkçası hukuk düzeni yanında din

düzenlerinin varlığına bakarak, dine hukuka, hukuka dinde kaynaklık değeri izafe edilmeyecek; bunlar, ilkeleri tamamen farklı, normatif düzenler olarak kabul edileceklerdir.

8. Milli irade

Egemenliğin maddi ve manevi deneysel bir veri olan iktidar olgusunun bir tür örgünleşmesi, yani kurumlaşması olarak ortaya çıkmasından; böylece egemenliğin kaynağında salt beşeri irade olmasından; skolastik/teokratik düşünce sistemlerinden laik düşünce sistemlerine geçişte, egemenliğin/buyurma erkisinin kime ait olduğu, açıkçası, "en yüksek hakimiyet sahibi"nin kim olduğu meselesi ortaya çıkmıştır⁽⁷⁴⁾.

Burada, "hukuk milletin genel iradesidir" denmiştir⁽⁷⁵⁾: Hukuk bir iradedir, ama ne tanrının, ne de en kuvvetlinin iradesidir, hukuk milletin genel iradesidir⁽⁷⁶⁾. Bu düşüncenin temelindeki düşünce, "ferdin hür olarak doğduğu" düşüncesidir⁽⁷⁸⁾. Hür olarak doğan fertler, "adeta aralarında evvelce bir mukavele akdetmişler gibi birbirine bağlıdır", "her fert bu mukaveleye dayanarak cemiyetin üyesi olur. Ve bir üye sıfatıyla bu cemiyete giren bir kısım hürriyetlerden vazgeçer, fakat buna mukabil, kanun vasıtasıyla himaye edilmiş yani "medenî" ve hakikî bir hürriyet iktisap eder." "O halde, fert, mukavele vasıtasıyla cemiyetin üyesi olduktan sonra kanunlara ihtiyariyle tabi olduğu gibi, hukukun meydana gelmesine de iştirak imkânını kazanır. Yani amme iradesi kanalı ile hakimiyete de iştirak eder"⁽⁷⁹⁾. Buradan, fertlerin iradelerinden bağımsız, bir "milli irade" olduğu fikri ortaya çıkmıştır⁽⁸⁰⁾.

Metafizik bir kavram olduğu hakkındaki düşünceler bir yana⁽⁸¹⁾ milli irade düşüncesinin sonucu olarak, laik toplum/hukuk/devlet düzenine geçişte, bir yandan teokratik toplum/hukuk/devlet düzenlerine ait ümmet fikri yerini millet fikrine bırakırken, öte yandan kul/tebaa fikri, yerini insan/vatandaş fikrine bırakmıştır. Böylece, bugün hararetle savunulan ve uluslararası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak yüklenen "insan hakları" düşüncesinin temelleri bu düşüncelerle⁽⁸²⁾ atılmış olmaktadır. Bugün, gerçekten, insan hakları ancak laik-demokratik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde söz konusu olabilmektedir. Teokratik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, mantığı gereği, egemenin müdahale edemeyeceği ferde özgü bir özgürlük alanı bulunmadığından, insan hakları kavramının yeri yoktur. Bazan, bu düzenlerde, insan haklarının bazı tezahürlerine yer verilmiş olması, örneğin farklı inançtan olanlara hoş görülü davranılması, insan haklarının olması değil, egemenin ihsanını ifade eder⁽⁸³⁾. Bu demektir ki, laiklik ve insan hakları, biri olmadıkça diğeri de olmayan anlamında, biri diğeriyle bağıntılı kavramlardır.

9. Eşitlik, din ve vicdan hürriyeti

Egemenliğin kaynağının beşeri irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir⁽⁸⁴⁾. Anayasalar egemenlik millete/halka aittir⁽⁸⁵⁾ dedikten sonra, herkesin, eşit toplumsal itibara sahip olduğunu, cinsiyet, ırk, dil, din, siyasal düşünce, toplumsal ve kişisel şartlara bakılmaksızın kanun önünde eşit olduğunu hükme bağlamaktadır. Gerçekten egemenliği kullanan halk milletse⁽⁸⁶⁾, devlet iktidarının kullanımında herkesin dil, ırk, renk cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olması dolayısıyla hiç bir kişiye, zümreye, sınıfa imtiyaz tanınmaması gerekir. Aksi halde, egemenliği kullanan halk arasındaki ayırım, ismi ne olursa olsun, özünde kişisel, zümresel veya sınıfsal egemenliğe vücut verir. Kuşkusuz, bu, millî egemenlik ilkesiyle⁽⁸⁷⁾ çelişir.

Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır⁽⁸⁸⁾. O nedenle, laik-demokratik hukuk düzenleri, herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul etmektedir. Bir dine inanmak, bir yandan ibadet etmek ve dini ayinlerde bulunmak hakkını birlikte getirirken, öte yandan dini öğrenme, öğretme, yayma ve örgütleme hakkını da birlikte getirmektedir⁽⁸⁹⁾. Ancak, vicdan, dini inanç ve kanaate sahip olmak hakkı devletin hiç bir şekilde müdahale edememesi anlamında mutlak bir hakken; ibadet, dinî ayin ve tören yapmak hakkı, dini öğrenme, öğretme, yayma ve örgütleme hakkı mutlak bir hak sayılmamaktadır. Uluslararası ve ulusal düzenlerde, bu hakların kullanımının, "genel ahlak" veya "kamu düzenini" gözetmek veya "varlığını korumak" amacıyla düzenlendiği gözlenmektedir⁽⁹⁰⁾. elbette, laik hiç bir hukuk düzeni, varlığını sürdürmek istiyorsa, sonunda örneğin kendisini ortadan kaldıracak veya kendisinin üstünde olacak dini bir örgütlenmeye müsaade edemez.

Kuşkusuz, bu bağlamda, herkesin inancını serbestçe yaşaması imkânı ortaya çıkmaktadır. Laik-demokratik bir hukuk düzeninde zaten, ferden, kimsenin inancını yaşamasına engel olunmamaktadır. Tersine, bu düzenlerde mantığının gereği olarak, inançta çoğulculuk tanınarak, insanların ayrımsız inançlarını yaşamaları istenmiştir. Tabii ki, böyle bir düzende bir kimsenin inancını yaşaması, diğer bir kimsenin inancını yaşamasının engeli olamaz. Elbette, bu bazı kısıtlamaları birlikte getirmektedir. Ama bu kısıtlama, bir kimsenin özgürlüğünü ortadan kaldırmak değildir, bir başka kimsenin aynı nitelikteki bir özgürlüğünü teminat altına almaktır, açıkçası bir kimsenin birdeğerini başka bir kimsenin aynı nitelikteki değeriyle dengelemektir⁽⁹¹⁾.

Bu cümleden olarak bugün, herkes "dinini yaşama hakkına sahiptir" denmektedir. Bununla kastedilen, ferden, hukuk düzeni yanında, bu düzenle uyumlu olmak kaydıyla, eşit veya madun yaygın veya örgün,

başka bir düzenin de muhatabı olabilmesiye, zaten, bugün, laik-demokratik düzenlerle bu engellenmekte, tersine korunmaya çalışılmakta ve geliştirilmektedir⁽⁹²⁾.

Ancak, bu ifadeyle kastedilen normatif deneyimin salt dinsel deneyime indirgenerek ferden sadece din düzeninin muhatabı kılınmasıysa, bu halde ortada zaten laik bir devlet düzeni yoktur, teokratik bir devlet düzeni vardır. Kuşkusuz, böyle bir devlet düzeninde artık "dini yaşama hakkı"ndan değil, olsa olsa "dini yaşama mecburiyeti"nden söz edilir. Elbette, dini yaşamamanın ferde bir mecburiyet olarak yüklendiği toplumsal bir düzende, eşitlik, din ve vicdan hürriyeti yoktur. Öyleyse, teokratik bir düzenin gereklerine uymayı ifade ettiğinde, "dini yaşamak" biçiminde bir insan hakkının varlığı, laik - demokratik bir hukuk düzeninde mümkün olmamak gerekir.

10. Laik düzende din

Din ve vicdan hürriyetinin sonucu, din, laik düzende, kamusalılıktan arındırılmış, salt ferdi-toplumsal birdeğer olarak ortaya çıkmaktadır⁽⁹³⁾.

Din insana vergidir⁽⁹⁴⁾. İnsan dışındaki varlıkların, özellikle insanın yarattığı varlıkların dininden söz edilemez. Bundan ötürü toplumun ve bunun egemen ifadesi olan devletin dini olmaz⁽⁹⁵⁾. Ya dinsel devlet veya toplum düzenleri olur, ya devlet veya toplum düzenlerinde din olur. Dinsel devlet veya toplum düzenleri, egemenliğin kaynağının ilahi olduğu toplumsal düzenlerdir, yani teokratik düzenlerdir. Bu düzenlerde, din, laik düzenlerin tersine, salt kamusal bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. Dinin kamusal bir değer olarak algılandığı bu düzenlerde, doğal olarak din ve vicdan hürriyeti, eşitlik ortadan kalkmakta, millî devletin yerini zümresel devlet almakta, sonunda dinin mutlaklık, evrensellik karakteri⁽⁹⁶⁾ dinin, siyasî örgütlenmesinin ifadesi teokratik devlete mal edilmekte, böylece teokratik düzenin, yegâne mutlak, evrensel meşru bir toplumsal düzen olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır⁽⁹⁷⁾.

Ancak, din, madem insana vergidir, kamusal bir değer olamaz, karakteri kamusalılık olamaz. Teokratik devletin dine izafe ettiği kamusalılık, dinin ne mutlaklık, ne de evrensellik karakterinin birsonucudur. Dinin, kamusalılık izafe edilmeksizin, salt ferdi - toplumsal bir kurum olarak algılanması, ne mutlaklık, ne de evrensellik karakterini giderir. Öyleyse, laik toplumsal düzenlerde ortadan kalkan, ferdi - toplumsal bir kurum olarak din değildir; dine izafe edilen kamusalılık değeridir, yani teokratikleştirilmiş toplumsal düzendir.

Bu, bir olgular sistemi bütünü olarak algılanması yanında aynı zamanda bir kurallar sistemi bütünü olarak algılanabilen toplumda, normatiflik olgusunun çoğulcu karakteri giderilmek istenmiyorsa, bu olgunun farklı yönlerini ifade eden din ve hukukun birbirinin varlığını ortadan kaldırmaması veya birinin ötekini

istilâ etmemesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, hiç bir din mutlaklık ve evrensellik karakterinden ötürü başka bir dinin varlığını kabul etmediğinden, laik düzenlerle bağdaşamaz. Ama, laik düzenler, mantığının gereği olarak, her dinin, her dini inanışın bir diğeriyle birlikte yaşamasına imkân verdiğinden, her dinle, adına din denen her inanç düzeniyle bağdaşabilir.

Buradan, laikliğin sınırı meselesi ortaya çıkmaktadır.

DİPNOTLAR

(*) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi,

(1) Hafızoğulları, Türk Hukuk Devrimi ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.IV. 1988, sayı 12, s. 665 - 669, 2907 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Md. 12: Türk milli eğitiminde laiklik esastır.

(2) Mosca, Storia delle dottrine politiche, Bari, 1966, s. 22; Arsal, Teokratik Devlet ve Laik Devlet, Tanzimat, I. Yüzüncüyıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940, s. 80: "Osmanlı Devleti bidayette teokratik bir devlet değildi. İnhitat devrine kadar hükümet süren sultanlar kendilerini dini reis telakki etmemişlerdir. Osmanlı Devletinin teokratikleşmesi inhitat devriyle başlayarak Kaynarca Muahdesiyle birinci Teşkilatı Esasiye Kanunu arasındaki devir zarfında (1774-1876) gittikçe kuvvetlenmiş ve Abdulhamit devrinde Osmanlı Devleti tamamiyle teokratik bir şekil almıştır. Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1981, s. 7 vd.: Okandan, Umumi Amme Hukuku, İstanbul, 1976, s. 194 vd. 280 vd.

(3) Memiş, "Millî Hakimiyet" Kavramının Pozitif Belgelere Girme Sürecinden İzlenimler, Argumentum, 1991, cilt 1. Sayı 7, s. 96 vd; Amasya Tanımı md.: 1... "Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır." Bkz. Mumcu, Türk Devriminin..., s. 36; 1921 Anayasası md. 1: "Hamiliyet bilâkaydu şart milletindir"; 1924 Anayasası md. 3: "Hakimiyet bilâkaydü şart milletindir." Bkz. Tanilli, Türk Anayasaları, İstanbul 1980, s. 30-35.

(4) Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1961, s. 117, 8: "Hukuki Türkçülüğün gayesi, Türkiye'de asri bir hukuk vücuda getirmektir. Bu asrın milletleri arasında geçebilmek için en esaslı şart, millî hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. Tebelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. Teokrasi, kanunların, Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri addolunan halifeler ve sultanlar tarafından yapılması demektir. Klerikalizm ise esasen Allah tarafından verildiği iddia olunan an'anelerin lâyetegayyer (değişmez) kanunlar addolunarak Allah'ın tercümanları itibar olunan ruhaniler tarafından tefsir edilmesidir." "Kurunu vustai devletlerin bu iki alâmeti mümeyyizlerinden tamamiyle kurtulmuş devletlere 'asri devlet' namı verilir. Asri devletlerde, evvelâ gerek kanun yapmak ve gerek memleketi idare etmek selâhiyetleri doğrudan doğruya millete aittir. Milletin bu selâhiyetini tahdit ve takyid edecek hiç bir makam, hiç bir an'ane ve hiç bir hak yoktur."

Gökalp, daha 1923 yılında laiklik ilkesini büyük bir ustalıkla algılamayı başarmış, yeni kurulmuş olan devletin, siyasi hukuki, kültürel ve toplumsal yapısını tümüyle laiklik esasına dayandırmıştır. Ancak, ne gariptir ki, Gökalp'ın bu düşüncelerinin anlamı hala anlaşılabilmiş değildir. Belki, Gökalp, zamanında anlaşılabilmiş olsaydı, bugün, laiklik konusundaki tartışmalar, hiç kuşku yok, çok daha verimli bir zeminde cereyan ederdi. Gökalp'ın, anlaşılabilmiş, işlenmemiş olması bizce gerçekten bir kayıp olmuştur.

(5) Bkz. Ö., Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Layiklik, Ankara, 1955; Başgil, Din ve Laiklik, İstanbul, 1962; Özek, Türkiye'de Laiklik, İstanbul, 1962; Üçok, B. Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Ankara 1985; Mumcu, Türk Devriminin, s. 133 vd.; Taşlamacıoğlu, Din Sosyoloji, Ankara, 1983, s. 249 vd., 271 vd., 290, 293; Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 1986, s. 64 vd.; Yayla Anayasa Hukuku

Ders Notları, İstanbul, 1985, s. 91 vd.

(6) Daver, Age., s. 207; Erem, Türk Ceza Hukuku, II. Hususi Hükümler, Ankara, 1965, s. 96.

(7) Laiklik konusunda yazılmış eserlerin hemen hiç birinde nedense Hırş'ın düşüncelerine yer verilmiş değildir. Oysa, Hırş, eserinde (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, Ankara 1949), iktidar olgusuyla bağlantılı olarak laiklik düşüncesini büyük bir ustalıkla açıklamış bulunmaktadır. Laiklik konusundaki çalışmalarda Hırş'ın düşüncelerine yer verilmemiş olması her halde bir eksikliktir. Burada, yeri geldikçe, Hırş'ın düşüncelerine en geniş şekilde yer verilecektir.

(8) Gerçekten, laiklik, genelde ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması olarak (Anayasa, başlangıç), ya Devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi (Başgil, Age., s. 14) olarak ya da "devletin bütün vatandaşların din akidelerine hürmet etmesi, fakat hiç bir dini diğer dinlere tercih etmemesi, her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve itikah sahasını fertlerin hususi işi telakki ettiği için dini men etmediği gibi hiç bir dine hiç bir türlü muavenet dahi etmemesi, dinlere karşı bitaraf kalması" olarak (Arsal, Age., 83) tanımlanmaktadır. (Ayrıca bkz. Erem, Age., s. 96: "Laiklik başlıca iki fikri birlikte ifade eden bir tabirdir: Bu tabir evvelâ vicdan ve din hürriyetini sağlayacak bir serbestiyeyi ifade eder. Saniiyen bu tabirle Devletin dini otoritenin tesiri dışında kalması zarureti kastolunur". Ancak bu ve benzeri tanımlar laikliğin esasında ne olduğunu değil, olsa olsa kapsamı ve sınırlarının neden ibaret olduğunu veya olması gerektiğini açıklamaktadırlar. (bkz. böl. III, p., 12, 13). Bir bilinmeyenle diğer bir bilinmeyen açıklanamayacağına göre, kapsamı ve sınırlarından önce laikliğin ne olduğunun açıklanması gerekmektedir. Bu yapılmadıkça, bu konudaki tartışmaları bitirmek veya daha verimli zeminlerde tartışmak mümkün olmayacaktır.

(9) Ancak laiklik, burada, belli bir ülkenin hukuk düzeni veya hukukun belli birdalı açısından değil, en genel çizgide yani hukukun genel teorisi açısından ele alınıp incelenecektir. Türk hukukunda laiklik için bkz. Hafızoğulları, Laiklik ve TCK.nun 163. maddesi, SBFD, Ankara, 1987, C.XLII, No:1-4, s. 201 vd.

(10) Perassi, Introduzione alle scienze giuridiche, Padova, 1967, s. 9: Hırş., Age., s. 211; Okandan, Age., s. 1 vd.

(11) Hırş., Age., s. 424 vd., 405, 409, vd.: Mosca, Age., s. 11 vd.

(12) Bobbio, Teoria della norma giuridica, Torino, 1958, s. 200, 216; Hafızoğulları, Ceza Normu, Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni, Ankara 1987, s. 161-166, 171 dp. 13, 173-5, 79 dp. 31; Esen, Anayasa Hukuku, Ankara, 1970, s. 187 vd.

(13) Del Vecchio, lezioni di filosofia del diritto, Roma, 1936, s. 290, 295, 300, 301; ID. Saggi intorno allo stato, Roma, 1935, s. 24; Esen, Age., s. 148, 168; Okandan, Age., s. 746.

(14) Bkz. Okandan, Age., s. 747; Akbay, Umumi Amme Hukuku Dersleri, Ankara, 1961, s. 464 vd.

(15) Hırş.Age., s. 406.

(16) Hırş.Age., s. 406.

(17) Hırş.Age., s. 406.

(18) Hırş.Age., s. 406, 409.

(19) Ayrıntılar için bkz. Hırş.Age., s. 407. vd.

(20) Ayrıntılar için bkz. Hırş.Age., s. 409 vd.

(21) Hırş.Age., s. 409.

(22) Hırş.Age., s. 407-409, 409-412. Mosca. Age., p.40.

(23) Hırş.Age., s. 410.

(24) Hırş.Age., s. 426.

(25) Hırş.Age., s. 21, 325 vd., 365, 380.

(26) Bobbio, Norma, 10 vd., 13 vd., 17 vd., 34, 197 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 35 vd., 48 vd., 161 vd.

(27) Rocco, L'oggetto del reato e della tutela giuridica penale, (opere giuridiche, Vol. I), Roma, 1932, s. 444; Grisafulli, Lezioni di diritto costituzionale, I. Anno accademico, 196/61, Padova, 1962, s. 9 vd. ve özellikle 12; Perassi, Age., s. 9; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 22 vd., 25.

(28) Bobbio, Teoria della Scienza giuridica, Torino, 1958, s. 193; Perassi, Age., s.10-12, 14 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 25 vd.

(29) Kelsen, Nedensellik ve İsnadiyet, Çev. Z. Hafizoğulları, AÜHFD, C. XXXV, 1978, Sayı 1-4, s. 219 vd., ID. Teoria Generale della norma, Torino, 1985, s. 46 vd., 50 vd.

(30) Wittgenstein, Tractatus, Logico Philosophicus, Çev. O. Aruoba-BFS, İstanbul, 1985, s. 15.

(31) Kelsen, Lineamenti di dottrina pura del diritto, Trad. R. Treves, Torino, 1952, s. 26, 28, 29, 31, 32, 179-180.

(32) Krz.Hirş. Age., s. 164-165. Easen bkz. Bölüm 3. Kısım: 2, s. 157.

(33) Hirş., Age., s. 112 vd., 161 vd., 165; Bkz. Russel, Din İle Bilim, Ankara, 1972, s. 7 vd., 16 vd., 132 vd., 147 vd.; Bayet, dine Karşı Düşüncenin Tarihi, Çev. C. Süreyya, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970.

(34) Ancak, kimi düşüncelerden teokratik düşünce sistemleri, dolayısıyla teokratik toplum düzenleriyle, laik düşünceler sistemlerinin dolayısıyla laik toplum düzenlerinin bağdaşırılığı işlenimi çıkmaktadır. (Bkz. Çağatay, Laiklik ve Din İlişkileri, Atatürk Araştırma Dergisi, 1988, Sayı 12, s. 357-365). Eğer böyleyse bu düşüncelere katılmıyoruz, çünkü söz konusu düşüncelerde iktidarın kaynağıyla iktidarın işlevi birbirine karıştırılmıştır. Gerçekten iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde iktidarı elinde bulunduranların dinin düzenlemediği alanları düzenledikleri görülmüştür. Ancak, bu, iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde laikliğin bir tür tezahürü olarak algılanamaz, çünkü iktidarın kaynağı başka şeydir, iktidarın işlevini yerine getirmesi başka şeydir. Burada söz konusu olan iktidarın kaynağı değil, iktidarın işlevidir. Böyle olunca, iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde ilahi düzenin kapsamadığı alanlarda, uyulması zorunlu davranış kurallarının üretimi laiklik sayılmayacak, dolayısıyla ortaya koyduğumuz düşünce geçerliliğini koruyacaktır.

(35) Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Çev. Dr. Muhittin Gökölü, İnkilâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, s. 102 vd., 113 vd., 117 vd., 121 vd., 124 vd., 129 vd., 302 vd., 329 vd.; Hirş. Age., s. 21 vd., 100, 110 vd. 112 vd., 157 vd., 233 vd., 237 vd.; Mosca, Age., s. 77 vd., 83, 104 vd., 188, 296.

(36) Mosca, Age., s. passim ve özellikle, 296, 34: "Yunan kentlerinin sahip oldukları hürriyet, bunlarda kanunun kutsal/ilahi, değişmez/mutlak bir karakteri haiz olmaması, tersine kendilerine uygulanması gereken yurttaşların iradesinden kaynaklanmış olması ve Elen halkının ahlaki ve fikri yücelmesine kesin katkıda bulunan bizzat yurttaşlarca seçilmiş hakimler tarafından uygulanmış olmasıdır. Hafizoğulları, Laiklik, s. 203-4, 208; ID Türk Hukuk Devrimi, s. 665. Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, 1975, s. XVIII: "Atatürk Türkiye'si ile birlikte ilk kez bir İslâm ülkesinde, egemenliğin kökeninin Tanrı değil toplum (halk-millet beşeri iradesi) olduğu" düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kapani, Politika Bili-mine Giriş, Ankara 1983, s. 54.

(37) Hirş. Age., s. 21 bkz. ve krz. 23.

(38) İktidar, dolayısıyla düzeni meşrulaştırma olgusu hakkında bkz. Hirşl, Age., s. 399 vd.

(39) Hirş. Age., s. 400.

(40) Hirşl, Age., 400-401.

(41) Hirş. Age., s. 401.

(42) Tarihte, çok zaman, iktidarın sınırlandırılmasıyla iktidarın meşruluğu aynı şey olarak görülmüştür. İktidarın kaynağının ilahi irade olduğunun kabul edildiği dönemlerde, ilahi hukuk-pozitif hukuk ayrımı yapılmış, iktidarın sadece pozitif hukuk ilahi hukuka uygun olduğunda meşru olabileceği, ancak bu şartı haiz olmasa bile mutlak pozitif hukuka uyulması gerektiği iddia edilmiştir (Hirş., Age., s. 159 vd. ve dp. 12; Mosca, Age., s. 79 vd.). Teokratik devletlerin yerini laik devletlere bıraktığı, yani iktidarın kaynağının beşeri irade olduğunun kabul edildiği dönemde, tabii hukuk-pozitif hukuk ayrımı yapılmış, iktidarın ancak pozitif hukuku tabii hukuka uygun olduğunda meşru olabileceği, aksi takdirde kişilerin ihtilal yapmak haklarının olacağı ileri sürülmüştür. (Bobbio, Norma, s. 23 vd., 49., Kelsen, Lineamenti, s. 38 vd., 149., Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 64 vd., dp. 44. Hirş. Age., s. p. 18-21). Tabii hukuk düşüncesinin çöküşü, yerine hukuki pozitivizm düşüncesinin (bkz. Scarpelli, Cos'è il positivismo giuridico, Milano, 1965; Bobbio, Giusnaturalismo e positivismo giuridico, Milano, 1972) geçmesiyle birlikte, yegane hukukun beşeri iradenin bir tezahürü olan pozitif hukuk olduğu düşüncesi hakim olmuş (Rocco, il problema e il

metodo della scienza del diritto penale, Riv. di dir. e proc. pen., 1910, s. 515 vd.; Scarpelli, Age., s. 43; Hafizoğulları, Hukuk ve Hukuk biliminin konusu ve sınırları, Ceza Hukuku Biliminin konusu ve sınırları sorunu HFD, sayı 1-4, s. 235-279) dolayısıyla iktidarın, öyleyse hukukun meşruluğu meselesi hukukun dışında bir ölçüyle değil, bizzat hukuktan gelen bir ölçüyle açıklanmaya çalışılmıştır (Scarpelli, Age., s. 53 vd.; Perassi, Age., s. 40-41). Bu cümleden olarak bir yandan bir norma hukukilik sıfatının o normun belli bir hukuk düzeninde mevcut olmasından geldiği (geçerlilik) kabul edilirken (Bobbio, Norma, Cap. II, s. 35 vd.) ve böylece kendisinden tüm düzenin kaynaklandığı bir temel norm varsayımına gidilirken (Kelsen, Teoria Generale, s. 432; ID. Lineamenti, s. 71 vd., 74, 80; Perassi, Age., s. 39; Bobbio, Teoria della scienza, s. 196 vd.), öte yandan temel normun, yani düzenin artık geçerliliğinden değil meşruluğundan söz edilmekte, temel normun, yani düzenin meşruluğu bir "postulat" olarak kabul etmekte (Perassi, Age., s. 41) ve böylece her kurucu iktidarın meşruluğunu kendinden aldığı, bunun da temelde fiili hakimiyetini kurmak (kuvvet) yanında asgari tasvip görmek (rıza) olucu iktidar meşruluğunu kendinden almaktadır, kaynağın ilahi veya beşeri olması, iktidara meşruluk kazandırmamakta, ama sadece evrenin iki farklı biçimde algılanabileceğini göstermektedir. İndirgemeci bir zihniyete saip olunmadıkça, evreni bu iki farklı algılama biçimi, normatiflik olgusunu kısırlaştırmamakta, tersine bu olguyu zenginleştirmektedir. (Bkz. Bobbio, Norma, 5, 6, 13 vd., 22).

(43) Bkz. Perassi, Age., p. 24, 25, 26; Scarpelli, Age., p. VII. Özellikle s. 72 vd.; Bobbio, "Sul Principio di legittimità", in Studi in memoria di Antonio Falchi, Milano, 1964 s. 51, 61. Kapani, Age., s. 59 vd., 61 vd., 63 vd., 71.

(44) Ruffià, Diritto Costituzionale, Vol. I., Napoli, 1949 s. 72.

(45) Ruffià, Age., s. 65, 66, 72.

(46) Pannain, Manuale di diritto penale, II. Torino, 1957, s. 16.

(47) Del Vecchio, Lezioni, s. 295; Virga, Diritto costituzionale, Milano, 1967, s. 35; Ruffià, Age., s. 66, 68 vd.; Yayla, anayasa Hukuku Ders Notları, İstanbul, 1985, s. 26.

(48) Virga, Age., s. 35; Ruffià, Age., s. 66, 67; Yayla, Age. s., 56 vd., 58 vd.

(49) Sendeza n. 203, Anno 1989, Repubblica Italiana in nome del popolo Italiano, La corte Costituzionale, s. 10, 11, 12; Velidedoğlu, Kişiler Laik Olamaz Devlet Laiktir, Cumhuriyet, 17 Mart 1971.

(50) Thon, Norma giuridica e diritto soggettivo, Trad. dell. A. Levi, Padova, 1951, s. 11 vd.

(51) Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 20; ID. Türk Hukuku..., s. 605.

(52) Kelsen Lineamenti, s. 179: Toplum beşeri bir davranış düzenidir. Perassi, Age., s. 9 vd.

(53) Kelsen, Teoria, generale, s. 3 vd.; Bobbio, Age., s. 3 vd., 6 vd.; Perassi, Age., s. 13 vd.

(54) Bkz. Bobbio, Norma, s. 13 vd.; Perassi, Age., s. 14-16.

(55) Kelsen, Teoria generale, s. 46 vd., 81 vd., 216 vd., 267 vd.; Bobbio, Norma, s. 35 vd.; Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 50 vd.

(56) Kelsen, Teoria generale, s. 255 vd., 290 vd.; Bobbio, Norma, s. 36 vd., 87, 88; Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 90.

(57) Bobbio, Norma, 15 vd.; Perassi, Age., s. 14-16; özyörük, Hukuk Başlangıcı, Ankara 1959, s. 30 vd: "Çeşitli sosyal hayat kaidelerinin birbiriyle olan münasebetlerini bir şema halinde göstermek mümkündür. Şemanın fazla karışmaması için, umumiyetle muşeret kaideleri dışında bırakılarak sadece hukuk, din ve ahlak kaideleri nazara alınıp her biri diğer ikisini de kesen bir daire çizilir. Bu dairelerin kesişmesinden çıkan sahalar müşterek kaidelerin sahalarıdır. Fakat hemen şuna işaret edelim ki ahlak kaidelerinin dinler tarafından desteklenmeyenini bulmak zordur: zira... hiç bir din ahlaka aykırı herhangi bir harekete cezası vermediği gibi medeniyet aleminde caiz olan dinler gene medeni alemdaki ahlak kaidelerini daima benimsemişlerdir."

(58) Maggiore, Diritto penale, I. PG., Bologna, 1955, s. 18; Bettiol, Diritto penale, PG., Padova, 1978, s. 106.

(59) Mantovani, Diritto penale, Padova, 1979, s. 7.

- (60) Antolisei, Manuale di diritto penale, PG., Milano, 1980, s. 7, 8.
- (61) Antolisei, Manuale, s. 47.
- (62) Del Vecchio, Lezioni, s. 333; Bobbio, Teoria della scienza giuridica, Torino, 1950, s. 201, Perassi, Age., s. 9: Rocco, L'oggetto, s. 444.
- (63) Rocco, Il Problema, s. 497 vd.; Del Vecchio, Lezioni, s. 377 vd.
- (64) Kelsen, Teoria Generale, s. 8-9.
- (65) Hırş., Age., s. 157 vd.; Özyörük, Age., s. II. Mumcu, Age., s. 134.
- (66) Hırş., Age., s. 164 vd., 401; Yayla, Age., s. 56 vd., 91.
- (67) Pannain, Age., s. 247; Antolisei, Manuale di diritto penale, PS., II. Milano, 1966, s. 604; Sentenza, s. II.
- (68) Antolisei, Manuale, PG., s. 47.
- (69) Antolisei, Manuale, PG., s. 47.
- (70) Özyörük, Age., s. 14; "Din kaidelerinin kaynağı Tanrı'nın iradesi, yani ilahi iradedir." "ahlak kaidelerinin kaynağı ise, ilahi irade değildir. Bu kaynak insanların maşeri vicdanıdır." Hırş., Age., s. 161 vd.
- (71) Antolisei, Manuale, I. PG., s. 48.
- (72) Edis, Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Ankara, 1979, s. 55-137.
- (73) Antolisei, Manuale, PG., s. 58; Bobbio, Norma, s. 68; Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 73, Dip. 48.
- (74) Bkz. Hırş., Age., s. 114 vd., 157 vd., 104 vd.
- (75) Hırş., Age., s. 170.
- (76) Hırş., Age., s. 165 vd., 170 vd.; Beccaria, Age., s. 118 vd., 302 vd.
- (77) Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Can Yayınları, 1969, s. 12.
- (78) Rousseau'nun düşünceleri Hırş'ten alınmıştır. Hırş., Age., s. 171 vd. Bu düşünce İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine girmiştir: "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar" (md. 1), İçel/Yenisey, Ceza Kanunları, İstanbul, 1989, s. 59.
- (79) Hırş., Age., s. 24.
- (80) Hırş., Age., s. 174, 283, 200; Ruffia, Age., P. 27; Kapani, Age., s. 50 vd., 54 vd.
- (81) Hırş., Age., s. 400 vd.; Kapani, Age., s. 55.
- (82) Ulusal ve uluslararası metinlerle ilgili olarak bkz. Özman, İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler, Ankara 1967. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 1: "İnsan şahsının haysiyeti mukaddesdir. Kamu kudretinin bütün memurları onu korumak, ona hürmet etmekle mükelleftir." "Bu sebeple Alman halkı dokunulmaz ve ferağ olunmaz insan haklarının varlığını her nevi insan topluluğunun barışın ve yer yüzündeki adaletin temeli olarak tanıır" (Lütem, Yeni Anayasalar, Kitap I, Ankara 1953, s. 38).
- (83) Del Vecchio, Age., s. 257; Ruggero, Storia della filosofia, Bari, 1968, s. 253; Mumcu, Age., s. 133: "Egemenlik hakkı belli bir dine dayandırılınca devlet işleri yalnızca o dinin esaslarına göre yürütülmek zorundadır. Durum böyle olunca dinsel kurallar düşünce özgürlüğünü boğar." Hafizoğulları, Laiklik, s. 214.
- (84) Erem, Age., s. 188: Demokrasinin iki unsuru vardır: "Hürriyet ve eşitlik" vatandaşlar arasında mutlak bir eşitlik ancak hürriyetten fedakârlık etmekle mümkün olabilir. Buna mukabil mutlak ve hudutsuz bir hürriyet musavatı yok eder. Vicdan hürriyeti bahsinde bu makbul muvazenenin ölçüsü "laiklik prensibi"dir.
- (85) Ö. İtalyan Cumhuriyeti Anayasası md. 1 (Conso, Codice penale, Milano, 1984, s. 3). İsviçre Konfederasyonu ve Kantonal Anayasaları için bkz. Dareste, R.F., - Dareste, P., Esas Teşkilât Kanunları, Çev. E. Menemencioğlu, cilt, II, s. 116 vd. Çekoslovakya Cumhuriyeti Anayasası md. 1 (Lütem, Yeni Anayasalar, II), Ankara 1953, s. 331.; Burma Birliği Anayasası, md. 3 (Lütem, Age., s. 297) Çin Cumhuriyeti Anayasası, md. 3 (Lütem, Age., s. 381); Endonezya Cumhuriyeti Geçici Anayasası, md. 1 (Lütem, Age., s. 445); Finlandiya Anayasası, md. 1 (Lütem, Age., s. 499). 2 Ekim 1946 Fransız Cumhuriyeti Anayasası, Başlık III, Böl. I (Lütem, Age., s. 600) İngiltere için bkz. Lütem, Age., s. 313. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 20/2 (Lütem, Age., I, s. 43)
- (86) Del Vecchio, Lezino, s. 290 vd., 295; Hırş., Age., s. 182; Kuşkusuz, millet/ulus/halk kavramını belli bir kesitteki halkla veya

seçmen kitlesiyle eş tutmak elbette mümkün değildir (Yayla, Age., s. 23). Ancak demokratik hukuk düzenlerinde milli iradenin seçimle tezahür ettiği de gerçektir (Virga, Age., s. 41, 43 vd.). O nedenle "egemenliği kullanan halk millettir" ifadesi doğrudur. Zor kullanma yetkisiyle ilgili olmakla birlikte aynı doğrultuda olmak üzere bkz. Kelsen, Lineamenti, s. 113 vd.

(87) Del Vecchio, Lezioni, s. 295; Yayla, Age., s. 26, 59, 94: "Egemenlik, gerçekte, bir özneyi bir de nesneyi gerektirir. Yani, egemenlik, bir gücün başka bir güç üzerinde hakimiyeti demektir. Ama egemenlik bütün millete ait olunca, bunun anlamı, hiç bir kişinin zümrenin veya sınıfın millete hakim olamayacağıdır."

(88) Erem, Age., s. 188: "Vicdan hürriyeti amme haklarından, dolayısıyla insan haklarından. Din hürriyeti, vicdan hürriyetinin tezahürüdür. Vicdan hürriyeti ancak laik olan bir muhitte mevcudiyetini idame ettirebilir." Taplamacioğlu, Age., s. 250: "Hukuk yönünden laiklik, demokrasinin bir gereğidir. Demokrasi iki ana temele dayanır: Özgürlük ve Eşitlik. Laiklik bu iki ana ilkenin tabii bir sonucudur."

(89) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 18: "Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak din ve kanaat değiştirmek hürriyetini, dinini veya kanaatını tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini gerektirir."

(90) İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 29/1-2: "Her şahsın şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak içinde yaşamasıyla mümkün olan topluluğa karşı vecibeleri vardır." "Herkes haklarını kullanmak ve hürriyetlerinden istifade etmek hususunda, ancak kanun ile sınırlanmış ve hürriyetlerinin tanınması ve bunların saygı gösterilmesini sağlamak maksadıyla ve demokratik bir cemiyette ahlâk, nizam ve genel refahın muhit icaplarını karşılamak için tesbit edilmiş kayıtlamalara tabidir"; İtalyan anayasası, md. 19-20 (Conso, Codice Penale, s. 6) İsviçre Federal Esas Teşkilât Kanunu, md., 49, 50, 51, 52, 53, 54 (Dareste F.R., -Dareste D., Age., II, s. 152). Bkz. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 4/3 (Lütem, Age., I, s. 39)

(91) Hırş., Age., s. 172; Rocco, L'Oggetto, s. 444; Hafizoğulları, Ceza Normu, s. 23.

(92) Bobbio, Norma, s. 6; Bobbio - Pierandrei, Introduzione alla costituzione, Bari, 1985, böl. 5, s. 141 vd.

(93) Crose, Storia D'Europa, Bari, 1965, böl. I. s. 7 vd., II. s. 22 vd.; Taplamacioğlu, Age., s. 173 vd., 186 vd.

(94) Brelich, Introduzione alla storia delle religioni, Parte prima, anno Accademico, 1961-62, Edizioni delle Ateneo, Roma, 1963, s. 2, 3.

(95) Erem, Age., s. 186: Hukuk devletinde "Devlet dini olmaz. Çünkü hukuk devleti fikri ve mevcut dinlerden birini tercih fikri kabili telif değildir." Taplamacioğlu, Age., s. 173 vd., 218 vd. Ancak egemenlik millete ait olduğunu ifade eden bazı anayasalarda, ya girişte (Bkz. İsviçre 9 Mayıs 1974 Federal Esas Teşkilat Kanunu: "Kâdiri mutlak Allah'ın izniyle." Dareste, F.R., - Dareste, P., Age., II, s. 131: Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası: "Allah ve insanların karşısındaki mes'uliyetini müdrük olan..." Lütem, Age., I, s. 38) ya temel hükümler arasında (1924 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md., 26: Anayasa 1928 de tadil edilmiş, dine ilişkin bu maddeler kaldırılmıştır: Laki "terimi ilk kez 1937'de Anayasada yer almıştır) dine işaret edildiği görülmüştür. Egemenliğin kaynağının beşeri irade olduğunu kabul eden bu hukuk düzenlerinde, devlete dinin izafesi, ne devletin laik karakterini gidermeye ne de kamu tüzel kişisi devletin bir dininin olduğunu belirtmeye matuftur. Bununla ifade edilme istenen, egemen iradesiyle belli bir toprak üzerinde devleti meydana getiren bir halkın/ulusun/milletin fertlerinin çoğunluğunun inançsal niteliğidir. Bu itibarla, laik bir devlet düzeninde devlete birdinin ifadesi dini devletin bir unsuru olan egemenlik/buyurma erki ile değil, ama devletin diğer bir unsuru olan halk/ulus/millette, hatta çok zaman halk/ulus/milletin üzerinde egemenliğini icra ettiği ülkeyle irtibatlandırmaktır. Zaten, bu gün, bazı teokratik devlet düzenleri hariç, dinler karşısında tarafsız olan laik-demokratik devlet düzenlerinde, devlete bir dinin izafesinde özellikle kaçınılmaktadır. (Ancak bkz. farklı düşünce, Başgil, Age., s. 13).

(96) Mosca, Age., s. 16, 20, 22, 29; Moscati, Age., s. 245.

(97) Hırş., Age., s. 157-161; Mosca, Age., s. 70, s. 70 vd., 77vd.

AĞIN'CA AĞIN

Nasıl ösgemişim Ağın'ım seni,
Toprağın, suyun, bağın, bahçeni.
Yığhıla bu gurbet, ömrüm tekendi,
Düşem ocağına, yağh beni beni.

Ekmek sevdasına, düştük yabana,
Çürüdük burlarda, demedük sana.
Ganmadım paharın buzlu suyuna,
Gül et de, kenkülen, dağh beni beni.

Mezer Önnerinde, her gün gezerdük,
Süzekden bal gibi, bekmez süzerdük.
Sucuğu, basdığı, gor gor düzerdük,
Şilkem bulmaz olduğı, vağh beni beni.

Gış yarularında, toluk asarduğh,
Herfene yaparduğh, damga yatarduğh,
Guru tut içine, çiğit gatarduğh,
Ghırınç kuliğı et, diğh beni beni.

Gar yağanda damı, ben de kürürdüm,
Çığırsuz yollarda, nasıl yörürdüm.
Duzağa düşmezdim, önümü görürdüm,
Şimdi emme oldum, yuğh beni beni.

Unutmam geçiyi, ne de gidiğı,
Tümünü, giratı, hem de godiğı.
En bövük baroşda gaynat hediğı,
Payam et avcunda sığh beni beni.

Mığhaşerlü pilav, bakgır leğende,
Sakgız ganatmışdim, durur kengerde.
Unudulmuş bitmiş, eşgi pelverde,
Melézlere lij ét, çoğh beni beni.

Davşanı görmeden, tazi salınmaz,
Hasıl yeni bitmiş, kürbe urulmaz.
Gırğhından sonra da, bu saz çalınmaz,
Gıldırla, kortiğe, soğh beni beni.

Çelebi Deresi, anı bağhcası,
Keklik Paharından, duyulur sesi.
Zulal fal açar der, BARAM GUSESI,
Gav ét çağhmağına, çağh beni beni.

Güççücük barğhaçnen, ğhaba gedilmez,
Bir çemçe südinen, yoğurd edilmez.
Çoğh gizozik olmuş, bu yun didilmez,
Gına ét, tetiğın, yağh beni beni.

Cellecoş gayboldu, kimse etirmir ki,
İsotlar küplerde artuğh borkmir ki.
Osman Depesi'nde, keklik ötmir ki,
Gamalağh etdiler, dut beni beni.

Gotdik gashuğinen, gaymağh topladım,
Yayuğun cağıynen, aldım gatladım.
Ağhbunun üstüne, damdan atladım,
İbijik oynayağh, ut beni beni.

Almış orağını, hona goyulmuş,
Ayrınlı çorbaya, nerde doyulmuş.
Yonça diye, gılçığh-palağh yolunmuş,
Bir gollik burmaya, gat beni beni.

Ense'de hasılı, bojik gemürmiş,
Garibin üreği, daşmış demürmiş.
Her ağayan gözden, yaş mı gelürmüş,
Sürme et, gözüne, çek beni beni.

Erünürdüm, mişmişden çirleri açam,
Ah nasıl edem de, düğenden kaçam.
Yekindim Ağın'dan, gurbete göçem,
Gel gadan garıma, dut beni beni.

Sırığı urunca, tøkülir payam,
Dıkgala bağhip da, sakgız toplayam
Andiri gavunu, seni goğhlayam,
Ben de ejür oldum, ek beni beni.

Kindikler gurumış, durur tevenkde
Bıldırki üzümnen, narlar hevenkde
Alaf yoghsa komda, nede merekte,
Torbadan yemiğe, tøk beni beni.

Tut uni basılı, küpler kilerde,
Ağhıtma tøküldi, sıra gatmerde.
İsot kebapları, yanmasın külde,
Duz èt de içine, tøk beni beni.

Sallanma, malezin yapuşur dibi,
Leblebi ettin mi, Ağın'lı bibi?
Dur da elin öpem, evladın gibi;
Anam niyetine, sar beni beni.

Çevüzü, üzümü, başsağh ederdük,
Elimiz gulağhda, türkü sölerdük.
Ekmek goğhsı gibi, seni ösgerdük,
Gurbete goyverde, dut beni beni.

Şimdi baharındır, çiçek payamda,
Ayları, yılları, bir bir sayam da,
Gelip elin öpek, bu yaz bayramda,
Eyice sarıl da, sığh beni beni.

Bir Osman Başı'nda, bir Gaf dağında,
Ben senden ayrıldım, gençlik çağında.
EHMET der; bulaşağh bu yaz AĞIN'da,
Toplanın şadedin, çoğh beni beni.

AHMET SAMUR

PSYKHIATRIA VE MYTHOS

- II -

Dr. Kriton DİNÇMEN

ADONIS

Eski psikofarmakolojide, sakinleştirici şurupların excipient'i olarak pek sıklıkla kullanılan "adonis vernalis infusionu"ndaki Adonis Vernalis nebatı, ismini tipik bir anadolu efsanesi olan Kybele-Atis mythos'undan, bir toprak-bereket masalasından almaktadır.

Myrrha, diğer adıyla Smyrna, Suriye kralı Theias, ya da Kıbrıs kralı Kinyras'ın kızı idi. Bu güzel kız, Aphrodite'in lânetine uğramış olduğundan babasına aşık olmuş ve dadısının kurduğu bir oyun sonucu, babasının haberi olmadan, babasının koynuna girmiş. Hatta, babasından da gebe kalmış. Zavallı baba, tam onikinci günde, kızının kendisini sürüklemiş olduğu büyük günahı farkedince kızının üzerine kılıçla yürümüş, fakat tanrılar her ne hikmetse, bu günahkâr kızı, babasının haklı gazabından kurtarmak istedikleri için, tam o sırada, Myrrha'yı mersin ağacına dönüştürmüşler ve bir müddet sonra mersin ağacı gövdesinden çok güzel bir erkek çocuk dünyaya gelmiş: Adonis...

Çocuk öylesine güzelmış ki bir yandan Aphrodite, bir yandan da başlangıçta çocuğa bakması için Aphrodite'nin tutmuş olduğu yeraltı tanrıçası Persephone onu paylaşamamışlar. Bir müddet sonra da çocuk biraz büyüyüp güzel bir delikanlı olunca, kavga kıyamet o zaman kopmuş. Sonunda, işe Zeus karışmış ve Adonis'in yılın dört ayını Aphrodite'nin yanında, dört ayını Persephone'nin yanında geçirmesine, geri kalan dört ayı da, kimin yanında geçireceğini

kararını Adonis'in kendisine bırakmış. Adonis bu dört ayı da güzel Aphrodite'nin yanında, yani tüm yılın sekiz ayını Aphrodite ile geçirmeye karar verince kıyamet tam kopmuş. Diğer tanrılar da kıskançlıklarından kavgaya karışmışlar ve sonuçta harp tanrısı Ares ile bereket tanrısı Artemis Adonis'i öldürmek üzere bir yaban domuzu salmıştır. Kasiğinden yaralanan Adonis kanaya kanaya can vermiş. Toprağa dökülen kandan, her bahar açan o güzelim Manisa lâleleri bitmiş. Bu esnada, sevgili Adonis'inin yardımına koşan Aphrodite'nin ayağına diken batmış Kanayan ayağından damlıyan kandan da beyaz gülden kırmızı gül oluşmuş.

Ancak, her bahar mevsiminde bir aşk bayramının arzulu coşkusu içinde fışkıran bütün bu çiçeklerin ömrü çok kısadır. Her güzel aşkın kötü kaderi gibi, bu çiçekler de kısa zamanda solup ölürler... Ve, acı ölüm karşısında, kadınlar "O! ton Adonin" (vah, Adonis!) diye ağlaşırlar...

AKHILLEUS

Nörolojide her gün kullandığımız "Achille refleksi"nin kökeni ta mythologianın derinliklerinde yatar. Bir Yunan mythosudur, ama asıl hadise Troya'da geçer. Yani Çanakkale'de Anadolu'da...

Homeros'un İliada'sı, esasında, ilion yani Troya şehrinin menkibesi olmaktan çok Akhil-

Ieus'un destanıdır.

Peleus ile Thetis'in oğlu olan Akhilleus'un tüm hikayesini yazmak ne bizim harımız, ve ne de bu monografinin gayesine uyar. Ama, Achille refleksi tabirin ortaya çıkış mythos'undan sözletmemiz gerek...

At adam Kheiron'dan hekimliğı de öğrenen ve Troya savaşlarında bu bilgisini yaralıların ve hastaların tedavisi için kullanmış olan kahraman Akhilleus'un daha kendisi doğmadan, annesi ile babasının düğün gününden beri maceralı bir hayata namzet olacağı belli idi.

Düğün Pelion dağının tepesinde kutlanırken, davet edilmeyen kavga tanrıçası Eris'in hadise çıkartmak için, bir güzellik yarışmasına yol açacak bir altın elmayı (elma, Adem ile Havva efsanesinde kadınlık simgesi; psikanalizde yuvarlak şekli nedeni ile kadın dış genitalis simgesi, ve genellikle tüm yuvarlak şekiller "kadınlık" ifadesi olarak kabul edilir) fırlatması, düğünü davetli üç güzellik tanrıçası arasındaki saç saça, baş-başa bir kadın kavgasına dönüştürür. Artık o evlilikten hayır beklenemez. Tatsızlıklar birbirini kovalar. Theitis ölümsüz, kocası ölümlü. Çocuklar da ölümlü olduğu için, Thetis onları ölümsüzleştirme çabası içinde, onlardaki ölümlülük tohumlarını yok edebilmek için çocuklarını ateş üzerinde tutmağa başlar. Ancak, bu yöntemle, çocuklarındaki ölümlülük tohumlarını yakacağına çocuklarının kendilerini yakmış olur. Çocuklar ölürler.

Thetis en son doğan küçük oğlu Akhilleus'a başka bir yöntem kullanır. Hakikaten işe yarıyan bir yöntem; çocuğı, bir topuğundan tutarak sihirli Styx ırmağına batırmak sureti ile tüm vücudunu silah işlemez bir hale getirir. Ama o kindar Eris'in gazabı devam eder. Thetis, küçük Akhilleus'un tüm vücudunu Styx'in sihirli sularına batıracağına, aksilik bu ya, eliyle tuttuğı o topuğı suya batırmayı ihmal eder... Bütün vücut ölümsüz olurken tek bir ölümlü kısım işte o topuk kalır...

İleride, büyüyünce, Akhilleus pek çok mace-ralara katılır, savaşlara girerse de Styx'in sihirli suyu sayesinde ona bir şey olmaz. Ancak, Troya harbinde, Habeşistan kralı, Memnon, Akhilleus'un en iyi arkadaşı Antilokhos'u öldürünce

öc alma hırsı ile Akhilleus savaşa katılır ve Memnon'u öldürür. Ama, o savaşta topuğundan aldığı bir yara sonucu kendisi de ölür.

İşte, bizim "Achille refleksi"mizin oturduğu mythos...

Kenfor Kheiron genç Akhilleus'a lir çalmasını öğretirken
Duvar resmi (Herculaneum) İtalya

ALEXANDROS

Burada, esasında, mythologia'dan değil fakat tarihten psikiyatriye geçmiş "Alexandrisim" tabirinden söz etmek isteriz.

Tarihteki Büyük İskender'in isminden psikiyatriye Tuke tarafından alınan Alexandrisim tabiri ile "fethetme, milletleri mahvetme ve ortadan kaldırma deliliğı" ifade edilmek istenmektedir. Aynı psikotik halin ifadesi için de, Alexandrisim yerine "agriothymia ambitiosa" tabiri de kullanılmaktadır.

Alexandros (Büyük İskender'in büstü.) İstanbul Arkeoloji Müzesi

ANDROMEDA

Kadının, gerek biolojik ve gerekse ruhsal ve sosyal pek çok bağlarla serbestisi kısıtlanmış, hareket imkânları daraltılmıştır. Sexual cycilus'un yarattığı bio-psiko-sosyal kısıtlamaların yanı sıra, kadın, pek çok defa cinsel bir temastan sonra bu birleşmenin kanıtını aylarca vücudunda taşımağa ve sonrada-dünyaya getirdiği bebekle- bütün hayatınca etrafına ilan etmeğe mecburdur, mahkûmdur.

Psikiyatride, "Andromeda kompleksi" ismi ile bilinen bu kavram, çok güzel bir mythosa dayanır... Andromeda'nın öyküsündeki bağlar, kadının hayatındaki bio-psiko-sosyal bağlarını simgeler. Her kadın-Andromeda mythos'undaki olaylar gibi- bu bağlardan kurtulmağa çalışır. Kurtarıcısını bekler... Gökten Pegasus ile inecek Perseus'u bekler...

Habeşistan kralı Kepheus ile, güzelliği nedeni ile diğer Nereus kızlarının hepsinden alımlı ve güzel olmakla övünen Kassiepeia'nın kızı imiş Andromeda. Kassiepeia'nın bu kendini beğenmişliğinden bıkmış olan diğer deniz kızları, kendisini deniz tanrısı olan Poseidon'a şikayet

ederek, Kassiepeia'nın cezalandırılmasını istemişler. Fakat; neticede, bütün bu patırdı zavallı Andromeda'nın başına patlamış.

Poseidon korkunç bir ejderi Kepheus'un ülkesinin başına belâ diye salmış...

Kâhinler, şayet kızını kurban ederse memleketin kurtulacağını söylemiş, ve bundan başka bir çare olmadığından ısrar etmişlerdi. Halk zorlamış ve çaresiz kalan Kepheus, Andromeda'yı bir kayanın üstüne bağlayarak ejder Gorgo'nun parçalamasına terketmiş.

Gorgo, Andromeda'yı tam parçalayacakken, gökten kanatlı atı Pegasos'un üstünde yiğit Perseus gelip Gorgo'yu öldürmüş, kafasını kesmiş, sonra Andromeda'yı bağlarından kurtarıp almış ve evlenmiş. Ancak, Andromeda'nın başka bir bağı da varmış, amcası Phineus'a sözlüymüş... Phineus, Andromeda ile Perseus'un düğün gecelerinde öldürülmeleri için adamlarını göndermişse de Perseus, Gorgo'nun kesik başını adamlara gösterince adamlar taş kesilmişler.

Böylece, Andromeda bütün bağlarından kurtarılıp Perseus ile rahat, huzurlu ve mutlu bir hayat geçirmiş.

Andromeda ve Persus. Mozaik, M. S. II. y.y. Samandağı, Hatay Mozaik Müzesi

"Andromeda kompleksi"ne, günlük hayatta aşağı yukarı her kadında rastlarız. Her genç kızın mutlaka evlenmek istemesi, her ilişkisinin genellikle bir evlenme ile bitmesini istemesi, kızdaki, bilinç dışı olarak bulunan "Andromeda kompleksi"nin bir ifadesidir. Genç kız, kendisini

bağlıyan ve yaşamını kısıtlayan pek çok bağdan kurtulmayı evlilikte aramaktadır. Bu durumu, bilhassa sosyal baskıları çok fazla olan ve genç kız yaşamını rahatça yaşama özgürlüğünü vermeyen ailelerde, genç kızların ilk rastlayacakları erkekle, pek düşünmeden evlenme girişimde bulunmaları hallerinde gözlemiş oluruz.

Bu gibi hallerde genç kız, sevdiği bir erkek ile beraber yaşamak için değil sadece evlenmiş olmak için evlenmektedir. Psikoterapide, Andromeda kompleksine genç kadınlardaki bilhassa anksiyete ve davranış bozuklukları vakalarında rastlanır.

Genellikle, diyebiliriz ki, her kadın kendi Perseus'un gelip kendisini bağlarından kurtarmasını beklemektedir.

ASKLEPIOS

Asklepios, genellikle Tıp tanrısıdır. Grek mitolojiasındaki Asklepios olarak tanınan bu hekim tanrı, Roma mitolojiasında Aesculapius adıyla tanınır. Apollon ile Koronis'in oğludur.

Tıp Tanrısı Asklepios

Thessalia kralı Phlegias'ın kızı Koronis, Apollon ile sevişir ve hamile kalır. Ancak, tanrı Apollon'un dölünü karnında taşımakta iken bir yabancı ile de sevişir. Hadiseyi öğrenen - bazılarına göre de kendi gözü ile gören - apollon, Koronis'in bir odun yığınının üstünde dipdiri yakılmasına karar verir. Koronis, tam alevler içinde ölmekte iken, Apollon, karnını yararak içinden kendi kanından gelen dölü kurtarır, ve bu şekilde dünyaya gelen Asklepios'u büyütmesi için, Kheiron'a verir. Kheiron, doğa içinde yaşadığı için, doğanın ve dolayısıyla hayatın bütün sırlarını bilir. Yani Hekimliği bilir... Bütün bu bildiklerini de Asklepios'a öğretir ve daha sonra Asklepios, bütün bu bilgisi ile hekimlik tanrısı olur.

ATLAS

Cervical vertebraların birincisi "Atlas" adını alır. O vertebra ki, başı tutar. Baş onun üstünde durur ve onun eksenini üzerinde bütün hareketleri yapar.

Baş, insan vücudunun en kıymetli kısmıdır. Adeta insanın Dünyasıdır. Dünya yuvarlaktır. Baş ta yuvarlaktır.

Atlas, tüm dünyayı, bazılarına göre de, kuvvetli ve yorulmaz kolları ile göğü kaldıran bir Tittandır. Homeros'un ifadesine göre, Atlas yer ile göğü ve bunları birbirinden ayıran direkleri taşır o kuvvetli omuzlarında. Titan Iapetos Okeanos'un kızı Klymene ile evlenerek Atlas, Menoitios, Prometheus ve Epimetheus isimli dört Titanı ortaya çıkarır. Titanlar kocaman, korkunç kuvvetli olan, yorulmaz, her şeyi yapabilen yaratıklardır. Ne insan ve ne de ilâh olan, insan ile tanrı arasında yaratıklar. Öylesine kuvvetlidirler ki, Olypos'un tepesinde bütün insanlara hükmeden tanrılara bile başkaldırma cesaretini gösterebilmişlerdir.

ATREUS

Bir babanın, kendi öz çocuklarına karşı, bilinç dışı olarak beslemekte olduğu öldürme arzularını ifade etmek üzere kullanılan "Atreus kompleksi" tabiri, Zeus'un ölümlü çocuklarından Tantalos'un işlemiş olduğu ilk büyük günah olan oğlu Pelops'u öldürüp pişirdikten sonra tanrılara yedirmek istemesi ile başlayan cinayetler serisinden gelmektedir.

Tantalos, oğlu Pelops'u pişirip tanrılara yedir-

mek istediğinde, tanrılar Tantalos'un bu korkunç oyununu hemen fark edip yemeğe el sürmemişlerdi, ancak o ziyafette bulunan fakat o gün kendi problemi nedeni ile dalgın olan Demeter, Tantalos'un meş'um oyununa gelerek, bilmeden Pelops'un omuzunu yemişti. Onun içindir ki, tanrılar, Pelops'u dirilttiklerinde omuzunu fildişinden yapmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Pelops dirilmişti ama, bütün soy da lânetlenmişti artık. Ve ondan sonra, Pelops'un oğullarından Atreus'u da kapsıyan korkunç bir baba-oğul, oğul-baba cinayetleri bu iğrenç soy boyunca devam etti.

Mythologiada "Atreus soyu" diye bilinen bu lânetlenmiş soyda, korkunç aile içi cinayetleri birbirini takip etmişti. Pek çok tragedia ile şiire konu olmuş "oğlunu öldürme arzusu"nun ortaya çıkardığı komplekse, psikanalizde "Atreus kompleksi" ismi verilir.

DORLAR

Stekel tarafından "pederastia"yı ifade etmek üzere ortaya konan "Dor aşkı" tabiri, eski Yunan'da, pederastia halinin Dor'lar tarafından başlatılması ve yayılması üzerine konmuştur.

Pederastia'ya herne kadar lon boylarında da rastlanmakta ise de, bu sapıklığın bilhassa Dor'lar tarafından başlatılmış olduğu ve eski Yunan'da yayıldığı bilinmektedir.

EKHO

Schizophrenia'nın katatonia tipini tanımlayan tipik arazdan üç tanesi var ki, yankıyı simgeleyen bir nympha'dan, Ekho'dan isimlerini alırlar: ekhomimia, ekhopraxia, ekholalia. Her üçünde de bir ekho, bir yankının sadakati ile, hastaya yapılan bir mimik, bir hareket veya söylenen bir söz veya kelime hasta tarafından tekrarlanır.

Zeus'un karısı Hera, kocasının nympha'lardan biri ile kendisini aldattığını öğrenmiş, ancak kocasını elinden alanın hangi nympha olduğunu bilemediği için bunu anlamak gayesi ile bir gün nympha'ların hep beraber oturdukları korulara inmiş. Nympha'lar kötü-kıskanç-cadaloz Hera'yı görünce her biri bir tarafa kaçmış. Aralarından yalnız Ekho kaçmamış. Hera da Zeus'un kendisini aldattığı nympha'nın Ekho olduğunu zannederek onu "bundan böyle konuşmamak, ancak başkalarının söyledikleri sözün son kelime veya hecesini tekrarlamak" üzere cezalandırmış.

Güzel nympha Ekho ile Narkissos arasında geçen, ve iki insanın aşk uğruna boşa harcadıkları çabayı dile getiren, Latin şairi Ovidius'un dram şeklinde dile getirmiş olduğu Ekho ile Narkissos arasındaki mythostan ileride, Narkissos'u tetkik ederken söz edeceğiz.

DUYURU

Değerli Hemşehrilerimiz,
Saygıdeğer Okurlarımız.

AĞIN

DÜŞÜN VE SANAT DERGİSİ

Yirmibeş yıl önce kaynak olduğu gibi, Öncelikli ve ileri öğretim kurumlarına kaynakça ve ek bilgi başvuru kitabı olmaktadır.

Milli kütüphane ve Basın Kurumlarının arşivinde yer almaktadır.

Dergiye sahip olamayanlar tüm sayıları, sayısı eksik olanlar eksik sayıları isteyerek tamamlayıp ciltletmelidirler.

Çocuklarımıza ve gelecek kuşaklara bırakabileceğimiz en kıymetli hazinedir.

YAZI KURULU

AĞIN

Yeşil mavi kardeş olup
Gece gündüz doğduğunda
Bülbül her vakit ötüp
Seher yeli solduğunda
Güneş dağları delip
Cümle rengi olduğunda
Bu yurdun toprağında
AĞIN BİR CENNET OLUR.

Susamışlık misali
Yeşile hasret isen
Hiç tatmamışsan eğer
Güzele aşık isen
Derde deva emsali
Bir yudum içebilsen
O yorgun bedeninde
AĞIN BİR SIHHAT OLUR.

Baharında yazında
Yağmurunda aynısı
Bu güzellik ebedi
Budur tanrı yazgısı
Dalında yaprağında
Çiçeğinde mayası
Bir türkü bestelenmiş
Harput'tan, Ağın'a dek
Oğuzun destanında
AĞIN BİR TARİH OLUR.

Murat KUŞCUBAŞI
Gazeteci-Yazar-Şair
Elazığ

PROF. JEAN-PIERRE CHANGEUX İLE SÖYLEŞİ:

Çeviren : **Münir CERİT**
Y. Mühendis
Danışman : **Dr. Vâkîf ÖZKUL**
Ruh ve Sinir Hast. Uzmanı

Changeux: Nöronların Zekâsı Vardır

L'Express : Genellikle nörobiyolojistler, zekânın sorunlarını psikologlara ve filozoflara bırakarak beynin kendisi ile ilgileniyorlar. Oysa siz kitaplarınızda-özellikle *Düşünce Yüklü Madde*(1) adlı sonuncusunda-neşeli bir biçimde bu türleri karıştırıyorsunuz: Akıldan, bilinçten, niyetten söz ediyorsunuz. Beynin incelenmesi, artık burnunu her şeye sokan bir bilim olma yolunda mıdır?

Prof.Changeux : Beden ile zekânın ayrılması, Dekart'dan bu yana çektiğimiz bir hastalıktır! Bu hastalık, yüzyılın başında, öncelikle beyni umursamayan davranışçı (behaviourist) hareketin; ayrıca, ruhsallığı gitgide psikolojik desteğinden ayıran psikanalizin etkisiyle daha da ağırlaştı. Bugün, bu ayırımın artık yararlı olmadığını düşünüyorum: Bilimin ilerlemesi bu bölünmeyi ortadan kaldırıyor. Bundan böyle, insan düşüncesinin maddesel temellerine yaşıyoruz; zihinsel simgelemeleri (représentation) değerlendirmemize, onları bellekte saklamamıza, yargılamamıza, öğrenememize, vb. olanak sağlayan beyin hücrelerini inceliyoruz. Şurası açıktık ki bu filozoflardan başlıyarak herkesi ilgilendirir. Disiplinler arasındaki sınırlar parçalanıyor: Matematik, nörobiyoloji, psikoloji ve bilişim arasındaki bağımlılığı hatırlatmak için "cognitif bilimler"den söz ediyoruz.

L'Express : Bu noktada bizim beyin konusundaki bilgimizi alt üst eden şey nedir?

Prof.Changeux : Birkaç yıldan bu yana -çok elemanter düzeyde olmakla birlikte-beyin hücrelerini, yani nöronu incelemek mümkün olmaktadır. Bir insanın beyninde bunlardan yaklaşık 100 milyar tane var. Bu, inanılmaz bir sayı. Bunlardan bir tekinin faaliyetini kaydetme ve beyinsel işleve katkısını belirleme gücümüz var. Tek tek ele alınan her nöronun çok özelleştiği (uzmanlaştığı) bulundu. Şöyle ki, görsel korteksin, izlenim aldığı dış dünyanın bir retina haritası, biçiminde yapılandığı anlaşıldı. Bunun gibi, ışık ışınına karşı gelen nöron harekete geçtiği halde komşu nöron, azıcık farklı doğrultudaki ışın için harekete geçmektedir. Yani beynin her bölgesi, değişik işlevler yapan nöronlardan oluşmuştur. Örneğin, biçimin, rengin, görünür, mekândaki hareketin özdeşleştirilmesi gibi. İnsanda çok gelişmiş olan korteks frontal(2) nöronları akılcı (rasyonel) düşünceye katılırlar. Ayrıca, temporal bölgede (lobda) çok özelleşmiş nöronlar vardır ki bunlar da yüzlerin tanınmasında rol oynarlar.

L'Express : Bunlar nasıl biliniyor?

Prof.Changeux : Bu konu uyanık maymunda incelendi. Bir mikro elektrodla bir tek nöronu dürtmek ve onun elektriksel hareketini kaydetmek, yani sinirsel etkileri (impulsion) ortaya çıkarmak, mümkündür. Böylece, maymuna yüzler profilden, cepheden, gözlerle, gözsüz gösterilerek bu nöronun işlev yapısı yapılmadığı belirlenebilir. Sonuç: Nöronlarda şaşırtıcı bir uzmanlaşma bulunuyor. Bazı nöronlar cepheden gösterilen yüzlere "yanıt veriyorlar", diğerleri cepheden ve profilden gösterilenlere; diğer bir bölümü ise bakışa.. Başka bir örnek: Renkler. Bir kırmızı defter alınız. Aydınlatma kaynağı ne olursa olsun: Güneş ışığı, bir elektrik lambası ya da bir odun ateşi. Hepsinde biz defteri kırmızı görüyoruz. Oysa, fizik deyimleriyle, defterin yaydığı ışığın dalga boyu ışığın kaynağına göre değişiktir. Maymunda, beynin kendisini orada tekrar bulduğu, çünkü onun, dalga boyunu değil rengi tanıyan uzmanlaşmış nöronlar yardımıyla kırmızıyı yeniden yaptığı gösterildi. Bu sonuç kuşkusuz insan için de geçerlidir.

L'Express : Öyleyse nöronların uzmanlaşması, beynin bir genel niteliği oluyor.

Prof.Changeux : Evet ama dikkat! Beyin bölgeleri arasında çok zengin bir içsel bağlantı düzeni vardır. Her nöron bir bireyselliğe sahiptir; fakat aynı zamanda beynin çok değişik bölgelerinde bulunan nöronları harekete geçiren işlemlere de katılır.

L'Express : Şu anda beynin açık bir haritası hazırlanabilir mi?

Prof.Changeux : Nöronlar ölçeğinde (herbiri metrenin on milyonda biri mertebesindedir) bir haritamız yok. Ancak, pozitron kamerası gibi teknikler, verili bir işlev için beynin hangi bölgelerinin harekete geçtiğini belirleme ve birkaç milimetrelik çözümleme topografyasını çıkarmada bize yardımcı olabilirler. Daha hoş, bu haritanın çerçevesi, bir bireyden diğerine değişebilir.

L'Express : Bu, beynin, her birey için ayrı bir gelişim öyküsü olduğu anlamına mı geliyor?

Prof.Changeux : Tümüyle. Bizim, çevremizle kurduğumuz ilişkiler beynimizi biçimlendirmiştir. Amerikalı Bimas'ın, dilin anlaşılması üzerine yaptığı deneyler bunu açıkça göstermiştir. Hindistan'da Hinduca konuşan yetişkinler "ta" sesinin iki tonu arasında ayırım yapabiliyorlar. Avrupalılar bunu farkedemiyorlar. Japonlar ise "ra" sesini "la" sesinden ayıramıyorlar. Gerçekte, kökenleri ne olursa olsun bütün bebekler, doğuştan bu ayırımı yapma yeteneğine sahiptirler. Ancak, bu yetkinliği çabucak yitirirler. Çünkü içinde yüzdükleri dil bunları kullanmamaktadır. Gelişme süresince, beyin faaliyeti nöronların birbiriyle bağlantılarının oluşmasını denetler. Örneğin, yeni doğmuş bir bebekte katarakt varsa (ki

bu onun göz billurunu ışık geçirmez duruma getirir) ve bu arıza hemen giderilmezse, kör kalacaktır. Çünkü kritik dönemde harekete geçirilemeyen görsel nöronların arasındaki bağlantılar, doğru biçimde yerleştirilemeyeceklerdir. Beyin, dış dünya ile eş-eylem yoluyla gelişir. Hiçbir beyin, diğeri ile tam özdeş değildir.

L'Express : İki birey arasındaki farklar çok büyük müdür?

Prof.Changeux : Beyin bölgelerinin alanları farklı olabilir. Örneğin, dil bölgelerini alınız. Çoğumuzda bunlar, ayrıcalıklı biçimde, sol yarım kürede bulunurlar. Bazılarımızda ise sağ yarım kürededirler. Bunu anlamak için basit bir test uygulanabilir: İki karotidden birine bir anestezi maddesi şırıngı edilir(ki bunlardan her biri yalnız bir yarım süreyi besler) ve denek'in afazik (konuşma yeteneğini bitirmiş) duruma gelip gelmediği gözlenir.

L'Express : Öyleyse dilde de sağ-kullananlar ve solaklar var?

Prof.Changeux : Evet. Ancak, sağ el-kullananlarla solakları tam karşıladıkları söylenemez. Beynin sağ yarım küresi sol ele sol yarım küresi de sağ ele kumanda eder. Şu halde solak, eylemsel (motris) kumandalar için tercihan beyninin sağ tarafını kullanır. Bu seçimin, beynin doğuştan bir asimetrisinden mi kaynaklandığı bilinmiyor. Her durumda, yeni doğmuşta yarım kürelerin uzmanlaşması çok erkenden başlamaktadır.

L'Express : Daha yüksek etkinliklerin-yargılama gibi-desteği olacak beyin bölgelerinin kimliği de benzer biçimde belirlendi mi?

Prof.Changeux : Bunlar karmaşık beyin bölgelerini sahneye çıkarıyorlar. Size, bir hayvan fikri (iadesi) değişik biçimlerde önerilebilir: Onun adı söylenerek, adı yazılarak ya da resmi çizilerek.. Bu anda harekete geçen beynin duyu (sensoriel) bölgeleri, duruma göre farklılık gösteriler. Bu mantıksal bir olgudur: Birinci durumda işitel bölgeler, öbürlerinde görsel bölgeler, vb. Ancak, bir de sol korteks frontalde ayrı bir bölge vardır. Bu bölge, her üç model de "ateşlenir=s'allume". Burada, sözcüklerin anlamıyla ilgili bir bölgeden söz ediyoruz. Böylece, bir çeşit "anlambilim=sémantique anatomisi"nin varlığı kabul edilmiş oluyor.

L'Express : Öyleyse, size göre tüm zihinsel etkinliklerin, örneğin bir imgenin anımsanmasının, beyinde maddesel bir dayanağı vardır?

Prof.Changeux : Evet. İlginçtir, bu düşüncenin öncüsü olan psikoloğun, Donald Hebb'in görüşü şudur: Zihinsel simgeleme (temsil), nöronların "düzenli bir bütün olarak" faaliyete geçişine eşdeğerdir.

L'Express : Yani ben sizin yüzünüze baktığımda, beynimde, onu karşılayan (tekabül eden) belli bir nöron birleşimi (kombinasyonu) faaliyete geçiyor diyebilir miyiz?

Prof.Changeux : Evet, onlar sizin görsel alanlarınızda, biraz retinanızdakine benzer bir imge oluşturuyorlar. Ancak, bu birada korteks frontalinizde başka nöronlar da etkindirler. Çünkü benim yüzümün görünümü sizde başka düşünceler de çağrıştırıyor. Benim yüzüme baktığınız sırada sizin etkin nöronlarınızın haritası kuşkusuz çok karmaşıktır.

L'Express : Daha sonra, yüzünüzü tekrar düşündüğümde beynim, aynı nöronlar kümesini mi çağıracak?

Prof.Changeux : Daha iyisi, bu kümeden bir kaçını diyelim. Elbette bulmacanın bazı parçaları sizde eksiktir. Size benden gelen şey eksik bir zihinsel imgedir.

L'Express : Peki benim beynim, sizin yüzünüzden -eksik te olsa bir izi nasıl saklıyabiliyor?

Prof.Changeux : Anımsamanın (hatırlama) süreci henüz iyi bilinmiyor. Bununla birlikte, nöron bağlantıları düzeyindeki moleküler değişmelerin, beyinsel akılara (influx) geçişleri, açık ya da kapalı tuttuğu düşünülebilir. Bunlar, gizli biçimlendirmeleri (configuration) oluşturacak, yeniden etkin kılınmaya

hazır bağlantılardır. Açık ki tek nöron bile onu değişik birleşimlere katılmağa hazırlayacak birçok açık kapıya sahiptir. Bir tek nöronun diğerleriyle yaklaşık 10 bin bağlantı kurabildiğini unutmayınız. Bir de 100 milyar nöronun var olduğunu düşünelim. Böylece, yapılabilecek birleşimlerin (kombinezonların) sayısını göz önüne getiriniz. Bunlar, dikkatin üzerinde odaklaştığı ya da-düşte olduğu gibi-bundan ayrıldığı sırada istence bağlı olarak (iradi) etkinleşebilirler.

L'Express : Sevinci ya da üzüntüyü maddileştiren nöron kümeleri de var mıdır?

Prof.Changeux : Bir coşku(heyecan) durumunu deneysel olarak analiz etmek güçtür. Bu durumlardan ancak dışsal gösteriler yakalanabilir. Konuyla doğrudan ilgili beyin bölgesinin, korteksin en eski bölgelerinden birisi, limbik sistem olduğu biliniyor. Ancak, biz bu bölgeyi, sakinleştiriciler, depresyon-önceleyiciler ve benzeri birçok ilaçla gözlenmiş olmasına karşın, iyi tanımıyoruz.

L'Express : Peki, örneğin tütünün nöronlar üzerinde nasıl etki yaptığını açıklayabilir miyiz?

Prof.Changeux : Siz, bir tütün içicisinin beyniyle içmeyen beyinlerinin farklı olduğunu biliyor musunuz? Tütün kullanma, beyni, kimyasal değişikliğe uğratar. Tütün kullanımı, nikotin almaçlarının (beyinde nöronlar arası iletişime hizmet eden asetilkolin adlı maddeyi tutan moleküller) sayısını artırmıştır. Bunlar, dikkat ya da bellek sürecinde işe karışırlar. Bu yetileri tam verimle çalıştırmak için bir tütün içicisinin, sürekli nikotine gereksinmesi vardır. Çünkü onun beyni, fazla sayıdaki bu almaçlarıyla, nikotin yokluğunda optimal kapasiteyle çalışamayacaktır. Tütün bağımlılığı, bir çeşit beyinsel özürdür.

L'Express : Peki tütün içmeyi keserse?

Prof.Changeux : Beynin normal almaç sayısına düşmesi için birkaç ay gerekecektir. Ben, tütün bağımlılığının, organizma üzerindeki diğer zararlı etkilerinden söz etmiyorum. Bana göre nikotin, kuvvetli bir ilaçtır.

L'Express : Beynin işlevi konusundaki bu yeni bilgiler, yapay zekâ alanında gelişmelere yardımcı olacak mı?

Prof.Changeux : Elbette. Bilgisayarlar bugün için yalnızca basit hesaplar yapabiliyorlar, ancak çok hızlı olarak. Basit olayların benzerlerini (simulation) hazırlıyorlar, endüstriyel robotlara yada uzaklık ölçerlere kumanda ediyorlar. Bunlar, "yapay zekâ" dediğimiz şeydir. Yeni bir yaklaşım, hayvansal beyni-daha doğrusu birkaç sinirsel hücreden oluşan sistemleri-kopya etmek için çaba harcıyor. Böylece, yılan balığının yüzmesini, kuşlardaki ötme öğrenimini ya da yapay bir retina aracılığıyla görsel birbirleşimi yakalamayı yeniden üretmek mümkün olmuştur. Bunlar henüz basit (ilkel) mekanizmalardır. Gerçek düşünce makinalarının üretilmesi için bir başka düzeye varmak gerekiyor.

L'Express : Hangisine?

Prof.Changeux : Akıl seviyesine, yani stratejinin hazırlanması düzeyine. Bugünkü bilgisayarlar ancak programlarına sokulmuş ve tümüyle hazırlanmış stratejilere uyarlar. Onlarda, dış dünya üzerinde açık bir deneyim birikimi yetkinliği eksiktir; öğrenemezler. Beyin ise öğrenir, yani nöronal deyimlerle, yeni stratejilerhazırlama ve yeni hedefler seçme gücünü bulduğu andan başlayarak izleri de yerli yerine koyar. İnsan zekâsında, programı makinadan ayırmak olanağı yoktur; program makinanın içindedir. Beyin, doğumdan başlayarak ve dünya ile karşılıklı etkileşim içinde, kendisini kerte kerte yapar (inşa eder). Onu modellendiren bilgidir.

L'Express : Bu yetenek bir makina için erişilmez sayılmaz mı?

Prof.Changeux : Hayır. Bu, öğrenme bilimlerinin temel hedefidir. "Biçimsel (formel) nöron" adı verilen elemanlara sahip makinalar yapıldı. Bu devre elemanlarının nöronlara benzer birçok yetenekleri var; dışarıyla ilişkiler kurabilirler. Bazı ağlar (şebekeler), kendi hatalarının farkına varabilirler. İki bilim adamı, Sejnowski ve Rosenberg" Net talk=konuşma ağı) adını verdikleri bir makina yaptılar. Bu makina, bir insan öğretmenle birlikte İngilizce metinleri yüksek sesle okumayı öğreniyor. Başlangıçta, makina, metnin elemanlarıyla sekinkileri ilişkiye sokuyor. Arkasından, belli bir çene çalma döneminden sonra % 90 doğrulukta İngilizce "üretecek" duruma geliyor. Bu fena bir sonuç değil. Ancak, elbette okuduğu şeyi anlamıyor ve istekleri olma gücü yok.

L'Express : Peki "istenci olan=iradi" makinaları yaratma olanağı var mı?

Prof.Changeux : İstek (niyet) sıkı sıkıya duygulanma(affectivé), zevk alma yetkinliğine bağlıdır. Meslektaşlarımdan birisi, Stanislas Dehaene, korteks frontalın basit bir işlevini harekete geçirmeyi başardı. Coşkuları bir "ödül halkası" aracılığıyla modellendirebiliyor. Buna benzer modeller, kendi deneyimlerinden yararlanabiliyorlar. Ancak, henüz insan tutkularından (passion) uzagız.

L'Express : Matematikçi Alain Connes ile söyleşinizde çok özel ve o derecede insani bir olaydan, zaman zaman yaratıcı yada araştırmacı kişinin beynini yakalayan aydınlanma (illumination) dan söz ediyorsunuz.

Prof.Changeux : Bu, Poincaré tarafından daha önce kullanılmış bir deyimdir. Biliyorsunuz, bir problem her yanından incelenir, birçok olasılık vardır.. Birdenbire, düşüncenin ani bir dönüşüyle bir fikir doğar. Bu bir kıvılcımdır. Benim yorumum şöyle: Derin düşünme sırasında aktif nöronların birleşimleri isterseniz zihinsel simgelemeler diyelim-biraz riskli biçimde birbirlerini izlerler. Sonra, bir anda, onlardan birisi diğerleriyle rezonanza girer. Bu "aydınlanma"yı, limbik sistemi kaplıyan korteks frontalın bir taşması olarak anlamak mümkündür. Böylece, akıl ile hoşlanma duygusunun uyumu elde edilmiş olur. Bu uyum, örneğin bir sanat yapıtı karşısında coşkuya varıldığında da oluşur. Ancak, sahneye çıkan nöron kümeleri-büyük olasılıkla-farklıdır. Ben, kendi payıma Michelangelo'nun "Pieta=Acıma" adlı heykelini ilk kez gördüğümde bunu yaşadım. Benim için bu yapıt o kadar beklenmedik ve o kadar alt üst edici, öyle bir anlatım zenginliğine sahipti ki.. Bakire ile İsa'nın yüzleri arasında öyle bir uyum vardır ki.. Gerçekten bir aydınlanma beni sürükledi.

L'Express : Bir tür zihinsel maytap mı?

Prof.Changeux : Hayır. Hatta bir felç krizi de değil! Sanat, yalnız estetik hoşlanmayı (zevki) değil ussal hoşlanmayı da ayağa kaldırır. Bir sanat yapıtını anlamak demek onun uyumlarını (ritmlerini) biçimlerini, taşıdığı kültürü anlamak demektir. Bir tablo aynı zamanda gözlerle ve beyinle görülür (özellikle onun alın lobuyla). Hoşlanma duygusuyla ve akılla. Deneyimle, örneğin bir özgün tabloyu, ustanın bir öğrencisi tarafından yapılmış kopyasından ayırdetmek mümkündür. Özgün tablo, ellerin çiziliş yöntemi, kumaşların düzenlenmesi, renklerin uyumu ile sizde daha derin duygular uyandırır; çoğu zaman öğelerin kullanımındaki özgürlük ve ekonomiyle, çizgideki doğruluk ve çabuklukla da.. Kopyacı bunları kazanamamıştır. Bir ustanın becerisi seçilebildiği (teşhis edilebildiği) zaman da bir tür aydınlanma doğar.

L'Express : Siz bu beyinsel etmenlerden ötürü mü bir sanat uzmanı oldunuz ve bundan dolayı mı şu anda Sanat Yapıları Satınalma Ulusal Komisyonu Başkanısınız?

Prof.Changeux : Hayır. Ben sanatla çoğunluğumdan bu yana ilgileniyorum ve uzun zamandır koleksiyoncuym. Sanat yapıtlarının Devletçe satın alınmasıyla ilgileniyorum, çünkü sanatsal kalıtımızın korunması gereğine inanıyorum. Yalnız bizim için değil, fakat torunlarımız için de.. Oysa, birçok tablo şu anda yabancılar tarafından satın alınmışlar ve Fransa'yı terk ediyorlar. Öyle bir gerçek felaketki kamuoyu yeterli ölçüde duyarlı değil. Bu geri gelmemek üzere gözden yiten kültürel kimliğimizin bir parçası, gelecekteki yaratıcılığımızın temeli olan bir zenginliğimizdir. Geçmiş olmanın halkların geleceği de olamaz. Kültürel geleneğe yeteri kadar bağlı olmadığımızı düşünüyorum. Önemli yapıtlara sahip olanlar, çoğunlukla onları bir spekülasyon kaynağı olarak görüyorlar. Fransa'da Malraux tarafından başlatılmış bu satınalma kurumu, Devlete sanatsal ya da tarihsel önemli yapıtlar üzerine bir veraset vergisi koyma yetkisini vermektedir. Bu düzenleme sayesinde müzeler önemli başyapıtlar kazandılar. Örneğin: Vermeer'in "Astronom"u Louvre'da, ayrıca Picasso Müzesindeki yapıtların çoğu. Bana gelince, şu anda bu zırhın içinde Devlet için kolayca koleksiyon satın alabiliyorum.

L'Express : Siz, aynı zamanda Meaux'da bir gravür sergisi düzenlediniz. Tarihin karanlık bir dönemine (16. ve 17. yüzyıla) ilişkin bir sergiydi bu. Bunun gerekçeleri nelerdi?

Prof.Changeux : Geleneksel olarak tarih kitaplarında sanat, yüzyıla göre değişir. 1600'de Rönesanstan klasisizme geçilir. Bunun gibi 16. ve 17. yüzyıl uzmanları vardır. Herkes kendi köşesinde.. Oysa, ikisi arasında öyle sanatçılar vardır ki bunlar, tarihi böyle dilimlere ayırmanın kurbanı oldular. Örneğin, Jacques de Bellange, aynı zamanda çok ilginç bir ressam da olan Loren'li gravürçü.. Ben, büyük klasik ressamlara sahip olan 17. yüzyıl Fontaineblau okulunda, Nicola Dell'Abate'den Nicolas Poussin'e kadar uzayan bir sürekliliğin var olduğunu göstermek istedim. Bu sergide, böylece önemli sayıda birresim kümesini yan yana koyarak acaba bunlar birbirlerine yanıt veriyorlar mı, birbirleriyle rezonansa giriyorlar mı, görmek istedim. Bu, bir tür denemeydi.

L'Express : Peki rezonansa girdiler mi?

Prof.Changeux : Bazı tablolar belirli biçimde yakınlıklar, akrabalıklar gösterdiler. Diğerleri, beklenmedik biçimde farklılıklar.. Sanat tarihi biraz bilimsel araştırmaya benziyor: Evrimsel biçimde, bir süreklilik içinde ilerliyor.

L'Express : Daima Darvinci evrimden söz ediyorsunuz. Türlerin evrimini açıklamakta ondan yararlanıyorsunuz; aynı zamanda beynin gelişimini, düşüncenin işlevini ve hatta sanatsal yaratıyı açıklamakta da!

Prof.Changeux : Evet. Bunun, temel bir öz-düzenleme (auto-organisation) ilkesi olduğunu düşünüyorum. İki zamanlı bir süreç: Önce bir kabarma, kendiliğinden bir farklılaşma (diversification), Sonra bir eleme (elenme=sélection). Türlerin evriminde çeşitlilik, genlerce oluşturulur ve eleme, kuşaklar zinciri boyunca gerçekleşir: Çevrelerine en iyi uyum sağlayan bireyler varlıklarını sürdürürler, diğerleri kaybolur. Bu, klasik Darvincilik. Bu görüş açısı nöronlara kadar uzatılabilir. Ancak, bu durumda eleme artık genlere dayanmamaktadır. Beynin gelişimi süresince Birbirini izleyen dalgalar halinde bir içsel bağlantılar oluşumu gerçekleşir. Bu, kabarmadır; ondan sonra da eleme: Dış dünya ile her kesişme durumunda bazı bağlantılar kararlı duruma gelir, diğerleri ise artık yoktur. Bu, bir nöronal Darwinizmdir. Düşüncenin değerlendirilmesinde bu ilkeye yeniden dönebiliriz: Birçok nöron kendiliğinden (gelişigüzel) eyleme geçer; çeşitli düzenlemeler (kombinezonlar) üretilir, ön-temsiller oluşur; bunlar zincirlenirler.. Eğer

bunlardan biri bir içsel ya da dışsal rezonans durumuna girerse belleğe yerleşir.. Diğerleri artık yoktur. Bu da bir tür zihinsel Darvenciliktir. Bu ilke, bilginin evrimine de uygulanabilirdi. Bu ilkenin en değerli yanı, bir dış nedeni çağrıştırmamasıdır. Yaratıcılığı ya da başka bir metafizik açıklamayı yardıma çağırmağa gerek yok.

L'Express : Kendinizi kesin olarak maddeci bir konuma koyuyorumuz.

Prof.Changeux : Evet Maddeci düşünce bir ideoloji değildir. Bu metafizik olan her şeyi silip süpürmeyi deneyen birdisiplin, ruhsallığın maddesel temelleriyle ilgilenen nörobiyolojist için doğal bir tavidir. Bu, bizi bir tür entellektüel riya-zete (ascèse) götürür. Çünkü maddeci girişim, onun entellektüel bağlantılarını, öz inanışlarını sürekli olarak eleştirir. Bu da bizi, aynı zamanda, beynimiz ile onun işlevlerini çok basite indirgeyen bir görüşe karşı sürdürülen aralıksız savaşıma iter: Beyin üzerindeki incelemenin, yalnızca elemanter kimyayı ilgilendirdiğini ileri sürmek, özel bir toplumsal çevrede onun düzenlenmesindeki, evrimindeki ve gelişimindeki karmaşıklığı unutmak anlamına gelir. Ben, hepimizin, akli kullanma yolunda sürekli bir çaba harcamak ve akılcı olmıyana karşı bir kavga vermek zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Biliyorsunuz ki bir insanın en güç kabul edeceği şey, içinde yaşadığı dünyanın çok küçük bir parçasını tanıdığı gerçeğidir. Böylece, bilimsel bilginin yerini almak üzere inançlar gelişir. Tarihin her döneminde bilim, dogmacılıklara ve ideolojilere karşı savaşmak zorunda kalmıştır.

L'Express : Ama o da ideolojiler üretti.

Prof.Changeux : Bu doğrudur. Ancak , ana niteliği gereği, bilim evrimleşir. Oysa, dogmalar ve inançlar bunu yapamazlar. Bugün de bunlar bilimsel bilgi ile çatışma halindedirler. Bütün köktenci eylemlere bakmak yeter. Bu, belki de bilimin halk arasında yeterli oranda yayılmadığından ve henüz çağdaş topluma uyarlanmış bir ahlâk (etik) düzeninin kurulumamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bize, insana ve insan haklarına ilişkin olan, son tahlilde bütün özel (yerel) kültürlerin ötesinde bulunan ve bilginin ilerleyişine bağlı olarak gözden geçirilebile yer küresel ve evrensel bir ahlâk düzenini geliştirme görevi düşüyor.

L'Express : Yani sürekli evrimleşen bir düzen!

Prof.Changeux : Tam tamına bu. Ahlâk, kendi ilkelerini yenileme özgürlüğünü kendi içinde taşımalıdır. Ve bu, yalnız bilim adamlarına düşen bir görev değil, fakat içimizden her birinin sürdürmesi gereken bir derin düşüncedir.

Söyleyişi yapan
Dominique SIMONNET

BİRLİKTE GİDERSİN

Kabına sığdın mı

Geçinir gidersin...

Kabına sığmadın mı

Kabına sığmayanla

Birlikte gidersin... 1984

UZAK KALMA

Uzak kalma

Benden ne olur

Bilirsin ki

Sevgi içteyken şairler

Alınan olur

1987

ZAKKUM

Zakkum'u bilirsiniz.

Zakkumu

Side'de gül gül açan

Ankara'da ancak yeşile kaçan.

Her ikisinde

Aynı zakkum aslında

Eksiklik zakkumda değil

Ankara'nın havasında... 1987

ZAMANIN ÖLÇÜMÜ

Ölçü değil zaman her zaman

Yılların unutulmak istendiği bir yaşamda

Aylara günlere zum yaparsın

Yaşamın yasası bu naparsın... 1988

BEKLENTİ

Şiir yağmuruna tutuldun

Şiir...

Yağmurunda beklentisi

Vardır topraktan

Yağmur için en acıklı sır

Taş üstüne yağmaktır... 1988

O GEÇİŞTE

Yanıbaşında

İnsan insan insan

Paylaştığınsa

Yalnızlığın olur bazan

Orta yerinde de olsan kalabiliğin

Paylaşacak bir yanını

bulamazsan insanlığın

O geçişte

yalnızlıkta paylaşılır... 1988

AKIF UĞURLU

Sayın Dr. Yıldırım AKTUNA Sağlık Bakanı(*)

ANKARA

Saygıdeğer Bakanımız;

Bizler, Ankara Büyükşehir Belediye Hastahanesi Psikiyatri Kliniği'nde çalışıyoruz. Büyük zorluklarla kurduğumuz kliniğimizi çok seviyoruz. 26 yataklı kliniğimizde yılda;

- 200-250 yatan hastaya
- 200-250 gündüz hastanesine ve grup tedavisine gelen hastaya,
- 2000-2500 poliklinik hastasına,
- 250-300 klinikler arası konsültasyon hastasına psikiyatri hizmeti veriyoruz.

Bu işi, psikiyatrist, psikolog, sosyal çalışmacı, hemşire uğraş öğretmeni, hasta bakıcı ve hastalarımızın, katılımı ve işbirliği ile yürüyoruz. Psikoloji ve Sosyal Hizmetler Fakültesinden, Hacettepe Yüksek Hemşirelik Okulundan ve başka okullardan, kliniğimizde kurs gören stajyer öğrencilerimiz var.

Bundan yaklaşık on yıl önce ilk kuruluş döneminde, psikiyatrist olmayan meslektaşlarımızın büyük engellemeyle karşılaşmıştık. Ancak zaman içinde bizim yaklaşım tarzımız, konsültasyon nedeni ile klinikler arası

bilimsel alış verişler ve hastahane içindeki özel ilişkilerimiz, kliniğimizi kurtarmamıza ve yaşatmamıza yetti. Hala ufak tefek alehte sesler çıkıyor olsa bile biz bu seslere alıştık ve alınmıyoruz.

Bugün bizim hastalarımız da iç hastalıkları, üroloji, fizik tedavi v.b. hastalar gibi aynı hastahane kapısından tedaviye gelmekte ve tedaviden sonra aynı kapıdan çıkıp evlerine gitmektedir. Hastahanemizde ruh hastalarına bakış açısı ve bu konudaki bilgi düzeyi on yıl öncesinden çok farklıdır. İlerlemiş durumdadır. Seneler geçtikçe, diğer hastahanelerden bize gönderilen konsültasyon sayısında önemli artmalar sağlanmıştır. Bizim hastalarımız da diğer branşlardan o ölçüde yararlanmaktadır. Bugün psikosomatik hastalıkların da tedavi edildiği Ankara Yüksek İhtisas ve Keçiören Atatürk Göğüs Hastalıkları Hastahanelerinde birer konsültan psikiyatrist bile bulunmamaktadır.

Siz bugün Sağlık Bakanımız olarak, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Has-

tahanesi
başarı i
tarzınızı
çok öne
üstlenm
ruh sağl
güvendi
yardımc
Şöyle
herhan
Elazığ'a,
götürül
de takdi
acı bir

Ruhsı
yakın (h
başvuru
görebiln
caktır.
sağlık
kanısinc
hanede
kiyatri
olanıdır.
sağlık p
sağlayac
Genel
Psikiyatr
uzakta,
larına ol
daha h
ülkemizc

(*) Bakırköy
çalışırke
lenerek,

egm

tahanesi Başhekimliğiniz döneminde başarı ile yürüttüğünüz sağlık hizmeti tarzınızı, ülkemiz geneline yaymak için çok önemli sorumluluklar ve yetkiler üstlenmiş bulunuyorsunuz. Biz de işin ruh sağlığı bölümünde size duyduğumuz güvenden kaynaklanan hevesle yardımcı olmak istedik.

Şöyleki bir ruh hastasını ülkenin herhangi bir yerinden Bakırköy'e, Elazığ'a, Manisa'ya, Adana'ya Samsun'a götürülmesi ve tedavi ettirilmesi, sizin de takdir edeceğiniz gibi zor, pahalı ve acılı bir olaydır.

Ruhsal sorunlu bir hasta, ailesine, yakın (hastalığın başlangıcında hemen başvuruabileceği) bir yerde tedavi görebilme olanağına kavuşmuş olacaktır. Bu kolaylık zaten sizin genel sağlık politikanıza uygun düşer kanısındayız. Böylece her genel hastahane mümkün olabildiğince bir psikiyatri kliniğinin bulunması ideal olanıdır. Bu, diğer hastalar ve diğer sağlık personeli için de sayısız yararlar sağlayacaktır.

Genel hastahanelerde açılacak Psikiyatri Klinikleri sayesinde, ötede, uzakta, ikinci sınıf tutulan ruh hastalarına olan bakış açısı zaman içerisinde daha hızlı değişecektir. Böylelikle ülkemizde güncel olan insan hakları

açısından da yol katetmiş oluyoruz.

Anayasamızda sağlık, ruh ve beden sağlığı diye ikiye ayrılarak tanımlanmaktadır. Ancak tıp eğitiminde, ruh bölümüne Cumartesi-Pazar dahil bir aylık staj dönemi ayrıldığını görmekteyiz.

Tıp Fakülteleri dışında, periferdeki ruh sağlığı hizmetlerinin başarısı öyle sanıyoruz ki Tıp Fakültesi eğitim programlarının yeniden gözden geçirilmesine yardımcı olacaktır.

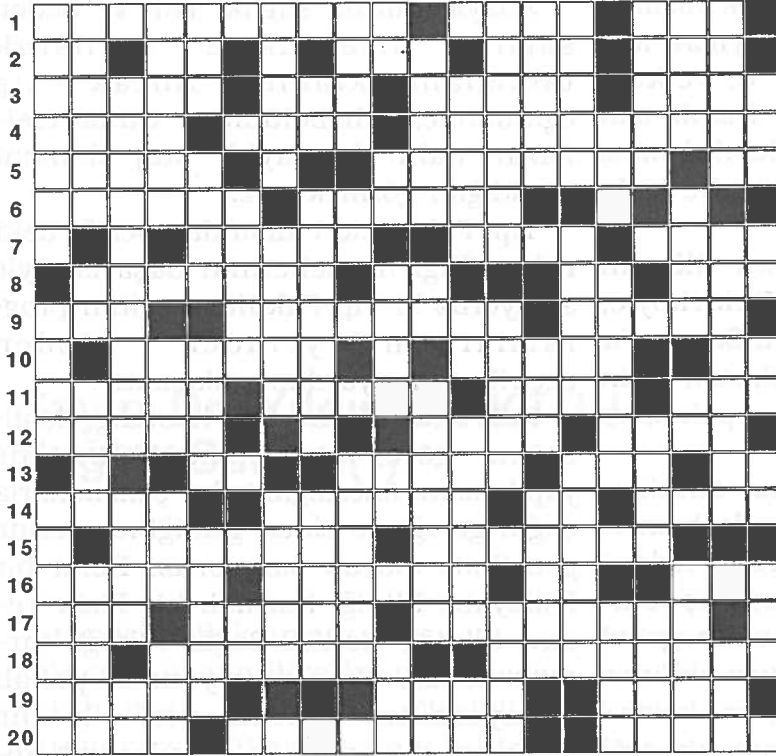
Ruh hastalığına çağın hastalığı denildiğine göre, sizin öncülüğünüzde yapılmasını önerdiğimiz bu çalışmalarla çağın gereği de elden geldiğince yerine getirilmiş olacak sanıyoruz. Belki bir Psikiyatri Kliniği kurmak bir Fizik Tedavi Kliniği, bir K.B.Boğaz Kliniği kurmak kadar, ekonomik yönden pahalı olmayacaktır. Ancak yerleşik bir anlayışın duvarları ile karşılaşmak zorunda kalınacağına da farkındayız. Her büyük ile birden fazla, her küçük ile de büyük ilçeye birer Psikiyatri Kliniği kurulmasını önermekteyiz. Bu konuda kuracağınız ekip içerisinde, eğer uygun görürseniz görev de alabiliriz.

Bu vesile ile yeni ve önemli görevinizde başarılar diler saygılarımızı sunarız.

Dr. Vâkîf ÖZKUL
Dr.Akîf UĞURLU

(*) Bakırköy Akıl Hastanesinde Başhekim ve Başhekim yardımcı olarak sayın Aktuna ile birlikte çalışırken, Türkiye'deki Ruh Sağlığı Hastanelerinin oluşumu üzerinde konuşurduk. Bundan esinlenerek, sayın Aktuna Sağlık Bakanı olunca bu yazıyı gönderdik.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

NOSTALJİK BULMACA

HAZIRLAYAN:
İlhami TURAN

Soldan Sağa:

1. Gök görülmüşü (yöresel)-
Kır meyvelerimizden-Bir yöresel
ünvan. 2. Ters soru eki-Bir
sayı-Bir müzik aleti-Üzme-Tibet
sığırı. 3. Bir erkek ismi-Bir ma-
kyaj malzemesi-Tersi endişe-Bir
yelkenli terimi- 4. Ters bir av
köpeği cinsi-Ağının maruf
kişilerinden-Stilo. 5. Rulo
(yöresel)- Ünlem kabul eden-
eski dilde ayak. 6. Yansıma-
Fikrini empoze etme gayreti- 7.
Saçak (Yöresel) - 40 Litreye
eşdeğer bir tahıl ölçüğü-Yöresel
bir tip. 8. Sığırları tutar fakat ya-
kalayamaz- Bir emir.-Kimya di-
linde cıva.-Bakire. 9. Dünya.-
Öküz züğürtesi.-Yırtıcı bir hay-

van. 10. Bir akarsuyumuz.-Bir kümes hayvanı-Tersi bir renk.-11. Kiraat-Tersi sessiz.-Buğdayın
kepeği orada ayrılır.-Giz., 12. Kışın komşu bacalarından ne sarkıttık.- Bir erkek adı.-Yöntem. 13.
Çare, ilac.-Avlu (yöresel),- Bir kadın adı (yöresel)- Bayram. 14. Ters biber.-Tapınma.- Vilayet.-
Sonuna A gelirse bir yumurta yemeğimiz. 15. Üşenmek.-Baklagillerden.-16 İnce yapılı-
Karbonhidratlardan bir gaz.-İlkel'in ünsüzleri.- Göçebe ailesi. 17. Türkiye Radyo Televizyon Kuru-
mu.-Kuş yavrusu.-Eğitimimizi borçlu olduğumuz değerli hocalarımızdan. 18. Refika.-Havuç
(Yöresel),- Vatani görev., 19. Baş parmağı burnuna götürerek yapılan alaya alma.-Düğme onsuz
olmaz.-Ordu Yardımlaşma Kurumu. 20. Kafa ve beden gayreti.-Umacı (yöresel).-Para.

Yukarıdan aşağı:

1. Kabus (yöresel).- Havada %79 oranında bulunan gaz. - Dantel.- 2. Kadın savaşçı.- Kimyada
Brom.- Türküsü ünlü-Bir Ermeni adı. 3. 1959 da yitirdiğimiz değerli hocamız.-Mülayim değil.- Bir
soru.- 4. Küçük çukur (yöresel).- Tembih sözü.- Oylumlu.- Bir tip demir. 5. Birdenbire.- Tas.- Lak-
lanmış.- Ayak bölgesi kemiklerinden.- 6. Hacamatta pek işe yarar.- Bir sayı. 7. Küçük kazan.-
Çabuk (Yöresel).- Bir tarımsal işi el birliği ile ifa. 8. Akıl.-İstihlak.-Bir bayan ismi. 9. Bazılarının dilin-
de ufak çiş (yöresel).- İlave.- Gerçek. 10 Ezgi.- Ünlü'nün ünsüzleri.- Alçaklar.- İsim.- Pasak. 11.
Oğlak (Yöresel).- Ters yün eğirme aleti.- Müşfik.- Bir sıfat eki. 12. Bir tahıl ölçüğü (yöresel).- Ters
bir emir.- Apuşma demez isen tadına doyamazsın.- Yağlı kara. 13. Leylak (yöresel).- Bir erkek
adı.- Bir alkollü içki. 14. Boy atma.-Pancar.-Şeytan.- 15. Yabani bir hayvan.- Kötünün iyisi.- Rafa-
dan.- 16. Kış için kurutulmuş elma armut dilimleri.- Gaga (yöresel)-Bir gaz.- 17. üstü kapalı
terasımız.- Yöre, havali.- Bir müzik türü. 18. Razi.- Olta ucuna takılır.-Dünyamızı kaplayan sıvı.-
Mera. 19. Zehirli bir böcek.- Ağaçların zirvesi (Yöresel).- Bir sayı.- 20. Görme özürü.- Şekerlerin
genel adı.-Utanç.-Adilin ünsüzleri.-Ufak kanal

KÜLTÜR

Kültür, bir topluluğa şahsiyetini veren diğer milletlerle farkı tesbite yarayan kendine has maddi ve manevi varlıkların, değerlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumca bilindiği gibi kültür bir değer yargısı değildir. Bir milletin kültürü denilince akla o milletin sanat anlayışı, bilim ve teknolojiye verdiği önem akla gelir. Bir millet kendi öz kültürünü koruyup sahiplenmelidir. Milletler kültürlerine sahip çıkmazlarsa çağın gerisinde kalırlar.

Kültür tarihi, insan topluluklarının geçmişten bugüne çeşitli devrelerde geçirdiği, benimsediği değerleri inceler. Buraya kadar bir milletin öz kültürünü ele aldık. Şimdide bir milleti oluşturan insan topluluklarının kültür seviyesine değinelim. Günümüzde kültürlü insanlara büyük bir önem verilmekte. Kültürlü kişiler gerek konuşmalarından gerekse gerçekçi fikirlerinden dolayı toplum içerisinde saygınlık kazanmışlardır. Bu kişiler başarıya doğru adımlar atarak basamaklara tırmanırlar. Kültürümüzü arttırabilmek için kitap, dergi, gazete okumalıyız.

Birazda kendi kültürümüzden söz edelim. Türk kültürü dünyanın işlenmiş kültürlerinden birisidir. Kültür seviyemiz az da olsa ilerlemiştir. Kültür seviyemizi yükseltmek bizim elimizdedir. Mesela ulusumuzun kültür ve sanat alanlarında kalkınması için yapılan işler, Türk yapıtlarının yurda yayılması, çağdaş sanat yapıtlarının yaratılması, folklorumuzun korunması değerlendirilmesi bizim elimizdedir.

Kültür ve bilgi, ucu sonsuzluğa dayanan bir ağaç gibidir. Bu ağaca ulaşanlar başarılı olur. Sonuçta bir toplum ne kadar araştırmacı, ne kadar çalışkan ve ne kadar üretici olursa o kadar kültürü artar.

Tuğba SARIOĞLU **Serap TANDOĞAN**
Zişan DOLGUNYÜREK **Nihat PEKTAŞ**
Celal YILDIZ

GECE KONDU

Kendine ait olmayan yerde, imar yasalarına sağlık ve fen kurallarına aykırı olarak, belediyeden izin almadan gizlice yapılmış barınaklardır. Türkiye'de ilk gecekondular 1945-1950 tarihinde yapılmıştır. Bir gecede yapılmış olmasından dolayı gecekondular denilmektedir. Gecekonduları yapan insanlar genelde dar gelirli ve köyden kente göç eden kişilerdir. Gecekondular çoğunlukla kent dışında yapılmaktadır. Bu yapıların düzensiz oluşu şehrin görünüşünü bozar. Gecekonduları yapan insanları bu duruma iten sebepler gittikçe zorlaşan hayat şartları, konut sıkıntısı ve mevzuat yetersizliğidir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse: Şehre göç eden bir aileyi ele alalım. Bu aile parasına ve isteğine göre ev bulamamaktadır. Bunun sonucunda da şehre zarar vereceğini düşünmeden, şehrin herhangi bir yerine ev yapar. Aynı davranış başka ailelerde de gözlenmektedir. Gecekonduların en fazla görüldüğü şehirler İstanbul, Ankara ve bu şehirler gibi sanayiye gelişmiş yerlerdir. Bu olaya Diyarbakır açısından bakacak olursak şunlar söylenebilir: Diyarbakır'da gecekondular büyük bir düzeyde görülmektedir. Çin settinden sonra dünyanın 2. büyük suru olan D.Bakır surlarının, sur altında yaşayan kişiler tarafından bu surları bölümlere ayırarak sur-

ÇOCUK SAYFASI

ların içerisinde yaşadıkları ve bu yerlerde gecekondular yaptıkları bilinmektedir. Olaya birde çevre yönünden bakalım. Dicle nehrini ele alalım. Büyüklüğümüz o nehirde önceden çok balık olduğunu söylüyorlar fakat şimdi nehre baktığımızda kirli ve tek tük balık görüyoruz. Bunun sebebi de sanayileşmenin ve gecekonduların nehri kirlenmiş olmasıdır.

Gecekondulaşmaya birde anlayışla bakalım: İnsan her zaman iyi ve güzeli yaşamaya layık bir varlıktır. Dünyada olan biten herşey insanın varolması içindir. Bundan dolayıdır ki, onlara en güzeli sunulmalı ve bunuda hep birlikte tabii ki devletin de yardımı ile yapmalı onlarda anlamaya çalışmalıyız. Belli bir çapta herkes elinden geleni yapmalıdır.

Sonuç olarak diyebilirizki gecekondular yapımını önlemek için basit tedbirler yerine bu sorunu kökünden çözme yollarına gidilmelidir.

Tuğba SARIOĞLU
Özlem KARAMAN
Celal YILDIZ

Serap TANDOĞAN
Necmeddin SUTAŞIR
Rohat CEBE

AİLE PLANLAMASI

Aile kan bağıyla birbirine bağlı bireylerin meydana getirdiği topluluktur. Ailesiz bir toplum düşünülemez. Aile nüfusunun az olması ailedeki mutluluğu ve huzuru arttırır. Çok çocuk daha fazla sorun demektir. Fazla çocuk aile bireylerinin zararına olur. Ayrıca çok çocuk anneyi yıpratıp ölümüne sebep olabilir. Çok çocuk devletimiz açısından da sakıncalıdır. Bu konuda gereken önlemler alınmazsa ülkemizin nüfusu belirli bir zaman sonra artış göstermeye başlar. Bu artış da açlığı, eğitimsizliği ve işsizliği arttırır.

Ülkemize genel bir bakışta gerek sosyal, gerek kültürel, gerekse ekonomik anlamda pek çok farklılık olduğunu görüyoruz. Doğu ve Batı... kültür düzeyinin yüksek olduğu ve ekonomik anlamda bir takım rahatlıkların bulunduğu kesim de çocuk sayısının düşük olduğu gözlenmektedir. Diğer yana baktığımızda çocuk sayısının fazla olduğu gözlenmektedir. Anlattığımız bu olayın nedenine baktığımızda olay ekonomi ve eğitim üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle ülkemizde aile planlaması teşkilatı kurulmuştur. Bu kurum amacı çok çocuk değil yetiştirebileceğimiz, bakabileceğimiz kadar çocuğa sahip olmayı milletimize öğretmektir. Bunu milletimize duyurmak için basından yararlanılmaktadır. Bu konuyla ilgili olan bir doktorla yaptığımız söyleşi ve edindiğimiz bilgiler:

Soru — Kadının sağlığı için en fazla kaç çocuk olmalıdır?

Dr. — En fazla iki çocuk olmalıdır. Ayrıca bu çocuklar iyi yıl arayla olmalıdır.

Soru — Sizce bu konuda yapılan işlemler yeterli mi?

Dr. — Ben ve burada çalışan arkadaşlarım elimizden geleni yapıyoruz, hatta mahalle mahalle dolaşıp hanımlarımıza bilgiler veriyoruz fakat yaptığımız çalışmalar yeterli değildir.

Sonuç olarak diyebilirizki toplum olarak hep birlikte bakabileceğimiz kadar çocuk sahibi olalım.

Tuğba SARIOĞLU
Zişan DOLGUNYÜREK
Seval TANDOĞAN

Nihat PEKTAŞ
Celal YILDIZ

HABERLER

Kemal Karataş'ın oğlu Atilla Karataş ile Ayşegül Polat, Bingöl'de 23.05.1992 tarihinde Köy Hizmetleri Misafirhanesinde evlenmişlerdir. Tebrik eder, ömür boyu mutluluklar dileriz.

H. Cüneyt ÖZKUL

GEÇEN SAYIDAKİ BULMACANIN ÇÖZÜMÜ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	A	R	A	D	A	K	İ		O	M	U	R	İ	L	İ	K
2	K	A	B	A	L	A	K		L	A	L	A	P	A	Ş	A
3	A	Ş		P	İ	R		P	İ	L	A	V		L		R
4	G	E	S		S	A	M	İ	M	İ	Y	E	T		Ş	
5	A	L	İ	B	A	B	A		P	K		L	İ	A	N	İ
6	Ç		M		M	A	K	A	O		T		N	L		Y
7		F	A	T	İ	H	E	K	S	P	R	E	S	İ		A
8	K	U	V	E	Y	T		O		A	İ	L	E	C	E	K
9	A	R		N	E	L	E	R		R	N		L	A	M	A
10	R		Y	A	N	I	L	T	M	A	K		N	E		
11	İ	K	A				M		İ			A	L	P	K	İ
12	K	A	R	N	A	V	A	L		H	E	S	A	P	L	A
13	A	K	I	A		İ		A	L	İ	A	Ğ	A		İ	D
14	T	U	N	Ç		S	A	P	A		M	A		A	L	E
15	Ü	L	K		H	A	N	O	İ			R	A		İ	L
16	R	E	İ	S		L	İ	N	K		P	İ	L	A	K	İ